

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА
ІМЕНІ ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА
ФАКУЛЬТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ЕКОНОМІКИ
Кафедра: публічного управління та адміністрування

МАГІСТЕРСЬКА РОБОТА

на здобуття ступеня освітнього ступеня магістра
на тему: «*Забезпечення сталого розвитку сільських територій
(на матеріалах ОТГ Хмельницької області)*»

Виконав: студент магістратури
за спеціальністю 281 Публічне
управління та адміністрування
Горін В.О.
_____
(прізвище та ініціали)

Керівник: Шевчук Інна Володимирівна,
доктор наук з державного
управління, доцент
_____
(прізвище та ініціали)

Рецензент: _____
(прізвище та ініціали)

Хмельницький – 2021 рік

Анотація

Горін В.О.. Забезпечення сталого розвитку сільських територій (на матеріалах ОТГ Хмельницької області). Магістерська робота присвячена розробці заходів із забезпечення сталого еколого-економічного розвитку сільських територій.

Метою роботи є поглиблення теоретичних основ та розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій Хмельницької області

Визначено сутність сталого розвитку сільських територій, систематизовано фактори, що на нього впливають. Досліджено зарубіжний досвід забезпечення сталого розвитку сільських територій.

Проведено аналіз соціально-економічного розвитку сільських територій Хмельницької області, який засвідчив, що спостерігається загальне зниження чисельності сільського населення внаслідок природного скорочення та міграції у міста. Встановлено, що основним видом діяльності в сільській місцевості є сільське господарство. Питома вага виробленої сільськогосподарськими підприємствами продукції становить більше 60%, з них десята частина продукції виробляється фермерськими господарствами. Доведено, що стан навколишнього природного середовища в регіоні залишається задовільним. Визначено, що основним джерелом забруднення атмосфери населених пунктів в сільській місцевості є автотранспорт. Критичним є стан поводження з твердими побутовими відходами.

Запропоновано систему управління сталим розвитком сільських територій Хмельницької області, що передбачає реформування системи управління сталим розвитком сільських територій на основі: нормативно-правового забезпечення розвитку сільських територій; стратегічного планування; створення реєстру непродуктивних земель, тощо.

Визначено, що еко-інновацією у сфері розвитку територіальних громад є результат реалізації інноваційного проекту, який має на меті створення нового суспільно-значущого (соціально-, економічно- та екологічно корисного)

продукту, що не має аналогів у світі, і такого, що можна запатентувати. Запропоновано підхід щодо запровадження системи енергозбереження у с. Гвардійське. Обґрунтовано, що модернізація мережі вуличного освітлення шляхом встановлення 10 світлодіодних ліхтарів дасть змогу зекономити 55564,55грн. на рік, а термін окупності інвестицій складе 4,3 роки.

Ключові слова: сільська територія, сталий розвиток сільських територій, система управління сталим розвитком сільських територій; еко-інновації.

Summary

Gorin V. Provision of sustainable development of rural territories (based on materials of OTG of Khmelnytsky region). The master's thesis is devoted to the development of measures to ensure sustainable ecological and economic development of rural areas.

The essence of sustainable development of rural territories has been determined, the factors influencing it have been systematized. The foreign experience of ensuring the sustainable development of rural territories is explored. The analysis of socio-economic development of rural territories of Khmelnytsky region is carried out. It is proved that the state of the environment in the region remains satisfactory. The system of management of sustainable development of rural territories of Khmelnytsky region is offered. It is determined that eco-innovation in the field of development of territorial communities is the result of the implementation of an innovative project aimed at creating a new socially significant (socially, economically and environmentally beneficial) product that has no analogues in the world and that can be patent. An approach is proposed to introduce an energy saving system in the village. Guards.

Keywords: rural territory, sustainable development of rural territories, system of management of sustainable development of rural territories; eco-innovation.

ЗМІСТ

ВСТУП	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ.....	9
1.1. Сутність сталого розвитку сільських територій	9
1.2. Зарубіжний досвід забезпечення сталого розвитку сільських територій.....	16
РОЗДІЛ 2. СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ	22
2.1. Аналіз показників розвитку сільських територій Хмельницької області.....	22
2.2. Стан навколишнього природного середовища сільських територій регіону.....	45
РОЗДІЛ 3. ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	54
3.1. Удосконалення системи управління сталим розвитком сільських територій Хмельницької області	54
3.2. Впровадження еко-інновацій як фактор забезпечення сталого розвитку територіальних громад.....	63
ВИСНОВКИ.....	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	75

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних складних економічних та військово-політичних умовах значно загострюється проблема забезпечення сталого розвитку сільських територій, як одна з найактуальніших у контексті зміцнення національної економіки України. При цьому необхідність формування теоретичних засад для прийняття ефективних управлінських рішень щодо прискорення переходу до принципів сталого розвитку диктується особливостями європейського економічного простору, в який Україна прагне інтегруватися.

Незадовільний соціально-економічний та екологічний стан сільських територій більшості областей України вказує на потребу внесення змін у державну політику щодо управління їх сталим розвитком. Держава має системно відновлювати та всебічно підтримувати сільські території України з метою їх збереження та забезпечення належних умов для проживання населення й розвитку поселенської мережі. Життя третини населення, що мешкає в сільських населених пунктах, характеризується бідністю, безробіттям, трудовою міграцією, занепадом соціальної інфраструктури, демографічною кризою, спустошенням та іншими деструктивними явищами, що спричиняють деградацію сільських територій, їхнє знелюднення і вимирання.

Актуальність досліджуваної тематики підтверджується необхідністю виведення сільських територій з депресивного стану в напрямі їх забезпечення сталого економіко-соціально-екологічного розвитку. Цей процес залежить не лише від ефективності агропромислових підприємств, а й насамперед – від ефективності управлінської політики держави щодо сталого розвитку сільських територій й обрання відповідних механізмів збереження та самовідтворення сільських територіальних громад у результаті активізації процесів децентралізації влади. Також важливо комплексно оцінити управлінський досвід розвитку сільських територій європейських країн, щоб визначити

можливості його застосування у специфічних умовах розвитку національної економіки України.

Окремі аспекти формування передумов для сталого розвитку сільських територій висвітлено у наукових працях таких авторів: В. Борщевського, О. Булавки, Н. Вдовенко, О. Гонти, В. Дієсперова, М. Долішнього, С. Дорогунцова, В. Ємельянова, В. Залізка, В. Ільчука, В. Карпенко, С. Кваші, І. Кичко, А. Ключник, М. Кропивка, П. Курмаєва, А. Лісового, Ю. Литвина, Ю. Лупенка, М. Маліка, О. Маслака, М. Мельник, Н. Микули, Л. Молдаван, М. Орлатого, О. Павлова, В. Приймака, В. Савченка, П. Саблука, З. Смутчак, М. Талавирі, В. Терещенка, Н. Ткаленко, А. Третьяка, В. Юрчишина, Ю. Яремко та ін. Варто оцінити вклад у формування теорії сталого розвитку сільських територій таких зарубіжних вчених, як М. Адамович, Р. Кейтс, А. Лейзеровіч, Г. Перріс, О. Сидорович та ін.

Оцінюючи ступінь дослідженості даної проблематики, зазначимо, що в сучасних умовах недостатньо висвітлено теоретичні та організаційні засади забезпечення сталого розвитку сільських територій в умовах активізації процесів євроінтеграції та децентралізації, які б могли сформувати надійний фундамент відповідної довгострокової стратегії, без якої неможливо уникнути характерної для сучасних сільських територій України розбалансованості (яка межує з деградацією) в економічній, соціальній, адміністративно-правовій, виробничій, науковій та культурно-освітній сферах, що, зокрема, пояснюється непослідовністю державного управління, браком фінансування, що перешкоджає прогресивному сталому розвитку сільських територій. У комплексі перелічені вище положення зумовили вибір теми магістерської роботи, визначили її мету, завдання і структуру.

Мета і завдання дослідження. Метою магістерської роботи є поглиблення теоретичних основ та розробка практичних рекомендацій щодо забезпечення сталого розвитку сільських територій Хмельницької області.

Для досягнення мети дослідження було поставлено та вирішено такі завдання:

- визначити сутність та фактори сталого розвитку сільських територій;
- узагальнити зарубіжний досвід забезпечення сталого розвитку сільських територій;
- провести аналіз показників розвитку сільських територій Хмельницької області;
- дослідити стан навколишнього природного середовища сільських територій регіону;
- обґрунтувати концептуальні засади удосконалення системи управління сталим розвитком сільських територій Хмельницької області;
- визначити механізми забезпечення екологізації підприємницької діяльності сільських територій регіону;
- обґрунтувати перспективи впровадження еко-інновацій як фактору забезпечення сталого розвитку територіальних громад

Об'єктом дослідження є процеси, що сприяють сталому розвитку сільських територій Хмельницької області.

Предметом дослідження є теоретичні та організаційні засади забезпечення сталого розвитку сільських територій Хмельницької області.

Методи дослідження. Теоретико-методичним підґрунтям дослідження є сучасні досягнення економічної науки у вигляді концепцій, наукових гіпотез та методичних рекомендацій провідних вітчизняних і зарубіжних науковців з проблем управління сталим розвитком локальних територій.

В основу вирішення поставлених у магістерській роботі завдань було покладено системний підхід до вивчення соціоекономічних та екологічних процесів, а також використано такі методи: абстрактно-логічний, монографічний та порівняння (для визначення соціоекономічної та екологічної сутності поняття «сталий розвиток сільських територій»); діалектичний (при викладі сутнісного розуміння сталого розвитку сільських територій); статистичний та аналітичний (при оцінці рівня сталого розвитку сільських територій); графічний та табличний (для візуалізації динаміки основних показників розвитку сільських територій).

Інформаційною базою роботи є вітчизняні законодавчі документи, інформаційні та публіцистичні видання, матеріали Державної служби статистики України, Хмельницької обласної ради, Головного управління статистики в Хмельницькій області, матеріали власних досліджень і спостережень.

Практичне значення одержаних результатів полягає в розробці теоретичних положень доведенні їх до рівня практичних рекомендацій, спрямованих на формування системи забезпечення сталого розвитку сільських територій. Також основні положення, висновки і пропозиції, що містяться у роботі, мають характер наукових розробок і прикладних рекомендацій, які можуть бути використані у процесі управління сталим розвитком сільських територій, прийнятті рішень органами державної влади та місцевого самоврядування.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

1.1. Сутність сталого розвитку сільських територій

Вагомим завданням у процесі управління сталим розвитком різних типів територій є з'ясування сутності об'єкту управління. У відношенні поняття «сталий розвиток сільських територій» варто зазначити наявність серед наукової спільноти спільної думки щодо принципової відмінності визначення таких понять як економічне зростання та розвиток у відношенні сільських населених пунктів, територіальних громад та сільських територій загалом.

Комісія ООН з питань навколишнього середовища та розвитку ввела в офіційний обіг поняття сталого розвитку, що визначається як «розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління та не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» (Доповідь ООН А/42/427). Такий підхід передбачає забезпечення людства можливістю задовольняти життєво необхідні потреби нинішнього й майбутніх поколінь, не здійснюючи негативного впливу на екологічний потенціал, який майже повністю зосереджений в межах сільських територій.

Упродовж 1970–1990 рр. темами наукових дискусій у провідних наукових центрах світу були сталий розвиток сільських територій, виснаження довкілля, перспектива прогресивного економічного і демографічного зростання. Окремо розглядалися питання, пов'язані з формулюванням загального визначення поняття «сталий розвиток», відповідно до якого – це спосіб задоволення потреб нинішнього покоління, яке не обмежує можливість задовольнити майбутні покоління. Незважаючи на визначення, сформульоване на саміті в Ріо-де-Жанейро, яке ототожнило важливість екологічних і соціально-економічних факторів, визнаючи стратегію сталого розвитку через економічний, соціальний й екологічний вектори,

суть якої полягає в забезпеченні сталого (стабільного) поліпшення якості життя нинішніх і майбутніх поколінь за рахунок розвитку у відповідних пропорціях трьох типів капіталу, що визначаються введеним базисом векторів [16].

Стосовно розвитку сільських територій концепція сталого розвитку зобов'язує брати до уваги пріоритет збереження природного середовища при реалізації стратегічних агроекономічних цілей. Дуже важливо при цьому вибрати ту організаційно-правову форму діяльності, результати якої мінімізують негативний вплив на природу та забезпечать потреби нинішнього населення та майбутніх поколінь. Сільськогосподарська діяльність не має призводити до погіршення навколишнього середовища, має використовувати відповідні технології, забезпечувати охорону ґрунтів, водних ресурсів, рослин і тварин. Тому сталий розвиток сільських територій передбачає забезпечення економічної, соціальної й екологічної життєздатності сільського господарства. При цьому процедура управління має спрямовуватися, з одного боку, на досягнення економічних цілей виробництва і ведення бізнесу, що функціонує на конкретних територіях, а з іншого, на розвиток соціально-екологічного потенціалу сільського населеного пункту, а також навколишнього природного середовища, ландшафтів, культурної спадщини тощо.

Таким чином, основним принципом сталого розвитку є узгодження еволюційних законів природи та ринкової економіки шляхом державного або місцевого впливів на економічну діяльність, які мають адаптуватися до існуючих природних умов, потреб місцевих громад, високих екологічних стандартів. З огляду на це необхідною умовою сталого розвитку сільських територій є одночасна підтримка економічного капіталу, екологічних ресурсів, а також соціально-культурного розвитку сільського населення, яке повинно мати належні рівень доходів і якості життя.

Сутність концепції сталого розвитку має полягати у забезпеченні одночасного співіснування й ефективної діяльності сільськогосподарського та несільськогосподарського секторів економіки сільських територій, які сприятимуть досягненню високих стандартів життя нинішнього і майбутніх поколінь українців.

У цій концепції сільське господарство, сільський туризм, інформаційні технології та інші види економічної діяльності на сільських територіях розглядаються як елементи складної динамічної системи, яка несе відповідальність за вплив на навколишнє природне середовище.

Наведемо системний аналіз характеристики поняття «сталий розвиток» (табл. 1.1)

Таблиця 1.1. Систематизація наукових підходів до визначення «сталого розвитку»

Автор	Трактування поняття
Г. Брундланд	задоволення потреб теперішнього часу, яке, проте, не ставить під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби
М. Жук	задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження та поетапного відтворення цілісності навколишнього природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей
В. Кретінін	сукупність соціально-економічних, політичних і інших процесів, що взаємопов'язані і дозволяють послідовно збільшувати потенціал регіону для задоволення зростаючих потреб громадян, що проживають на його території
Проект Концепції переходу України до сталого розвитку	задоволення потреб у природних ресурсах теперішніх поколінь не повинно ставити під загрозу можливості майбутніх поколінь задовольнити в них свої потреби, коли будуть узгоджені екологічні, економічні та соціальні складові розвитку, коли техногенне навантаження не перевищуватиме можливостей навколишнього природного середовища до самовідтворення, а суспільство усвідомить перевагу екологічних пріоритетів над іншими
М. Багров	гармонізація відносин трьох структурних підсистем цивілізованого світу – соціуму, економіки та навколишнього середовища
І. Вахович	гармонійне співіснування людської цивілізації з природним середовищем на стабільній довгостроковій основі шляхом забезпечення збалансованості між економічними вигодами, соціально-екологічними інтересами
Є.М. Борщук	біогармонійний розвиток суспільства, прийнятий для збереження екологічної ніші людини
І. Недін, Н. Караєва, Н. Глазовський та ін.	багаторівневий керований процес коеволюційного розвитку природи і суспільства (при масовій і усвідомленій участі населення), мета якого – забезпечити здорове, продуктивне життя в гармонії з природою нинішньому і майбутньому поколінням на основі охорони та збагачення культурної і природної спадщини
Ю. Бицюра	процес переходу країни від одного стану економіки до більш досконалого, якісно нового, зокрема, її соціально-економічної і екологічної сфер, на основі невиснажливого довгопідтри-муваного використання ресурсів для забезпечення потреб нинішнього покоління з одночасним забезпеченням можливості майбутніх поколінь задовольняти власні життєво необхідні потреби

Примітка. Систематизовано автором на основі джерел:[6; 53; 55; 26; 54; 40; 57]

Наведені визначення характеризують поняття «сталий розвиток» з точки зору ресурсних потреб, досягнення гармонії, комплексності розвитку території. Однак практично всі автори стверджують, що необхідним є якісно новий підхід до використання ресурсів з мінімальними втратами для довкілля та людства.

Тепер згрупуємо визначення «сільські території» (табл. 1.2).

Таблиця 1.1. Систематизація наукових підходів до визначення «сільських територій»

Автор	Трактування поняття
1	2
С. Мельник	історично сформований елемент поселенської мережі, що поєднує організаційну й функціональну сукупність селищ, сіл, хуторів, односімейних та інших жилих утворень, які знаходяться під юрисдикцією сільських (селищних) рад
В. Баутін та В. Козлов	земний простір за межами урбанізованих територій, населений людьми, що характеризується спільністю яких-небудь ознак (природних, історичних тощо)
А. Лісовий	обжита місцевість поза територією міст з її умовами та ресурсами, сільським населенням і різноманітними основними засобами на цих територіях
І. Прокопа	позначають сільську місцевість конкретних частин країни, а саме: природно-економічних, адміністративно-територіальних утворень та ін. Характеристикою існування сільських територій є те, що вони є ресурсною базою для сільського господарства, розвиваються у тісному зв'язку, але кожна своїм шляхом
К. Якуба	територіально-просторове розміщення сукупного ресурсного потенціалу сільських населених пунктів, де під сільськими населеними пунктами розуміють адміністративно-територіальні одиниці незалежно від їх розміру (хутір, село, сільська рада тощо) з наявним населенням, природно-економічним і соціальним потенціалом та відповідними органами управління соціально-економічним розвитком цих населених пунктів
О. Павлов	гетерогенне, поліфункціональне утворення з населенням як системоутворювальним елементом
М. Малік	гармонійно сформована в історично визначених межах системна сукупність, що поєднує в собі організаційно-територіальну (село, район) і територіально-функціональну приналежність (виробництво, переробка, реалізація)
І. Гончаренко	цілісна система зі своїми структурою, функціями, зв'язками із зовнішнім середовищем, історією, культурою, умовами життя населення, яка характеризується великою кількістю взаємопов'язаних підсистем різних типів з локальними цілями, багатоконтурністю управління
Л. Лисенко	територіальна одиниця самоуправління, що діє в рамках закону, заснована на власному історичному досвіді, традиціях, специфіці господарювання, яка об'єднує навколо себе територіальну громаду з метою управління суспільним життям, вирішення спільними зусиллями проблем і сприяння розвитку відповідної території

Продовження табл. 1.1

1	2
В. Славов, О. Коваленко	регіонально-територіальне утворення зі специфічними природно-кліматичними, соціально-економічними умовами, де економічно і екологічно збалансовані та енергетично взаємопов'язані різні ресурси (природні, трудові, матеріальні, енергетичні, інформаційні, фінансові тощо) з метою створення сукупного суспільного продукту конкретної території та повноцінного життєвого середовища
М. Талавиця	комплексна природна, соціально-економічна та виробничо-господарська структура, що характеризується сукупністю притаманних їй особливостей: площею земельних угідь, на яких вона розміщена, чисельністю проживаючих і зайнятих у виробництві чи обслуговуванні людей, обсягами і структурою виробництва та розвитком соціальної виробничої інфраструктури
Ю. Пищик	гетерогенна, поліфункціональна, багаторівнева, біо-соціо-еколого-економічна система, яка розвивається у просторі та часі й перебуває під управлінням громадських організацій, бізнесових структур, органів місцевого самоврядування, органів державної влади [66]

Примітка. Систематизовано автором на основі джерел: [37; 39; 29; 63; 42; 17; 27; 11; 9; 48; 3; 44].

Враховуючи розглянуту нами систематизацію наукових підходів та потреби у досягненні цілей сталого розвитку, під сталим розвитком сільських територій будемо розуміти безперервний процес, за якого будь-яка економічна діяльність на сільських територіях має бути спрямована на задоволення зростаючих потреб населення України за умови збереження ресурсної бази зазначених територій (або об'єднаних громад), одночасного еволюційного розвитку сільської поселенської мережі, навколишнього середовища, технологій виробництва та інших факторів, що впливатимуть на формування повноцінного життєвого простору для сучасного і майбутніх поколінь.

При цьому слід брати до уваги такі умови сталого розвитку сільських територій: держпідтримка радикально модифікованої аграрної сфери у частині розвитку мережі малого бізнесу в межах сільських територій, а також забезпечення природно-екологічної стійкості на базі теорії біотичної регуляції навколишнього середовища; тісна міжнародна співпраця та кооперація для досягнення цілей стійкого розвитку; стійкий соціальний розвиток на основі принципу справедливості; екологізація суспільної свідомості, що ґрунтується на використанні системи освіти та засобів масової інформації. У всіх вихідних

умовах сталого розвитку йдеться про перехід від стихійності до керованості [40, с. 9]. Такі ж ідеї закладено у положеннях Концепції сталого еколого-соціально-економічного розвитку, які узагальнено на всесвітніх самітах ООН за участі понад 180 країн світу, багатьох міжнародних організацій та провідних учених. Концепція системно поєднала три основні компоненти сталого розвитку суспільства: економічну, природоохоронну і соціальну.

Очевидно, що виділити основну ознаку сталого розвитку неможливо, але, на нашу думку, мінімальний рівень бідності серед сільського населення як класу є однією з основних ознак сталого розвитку сільських територій. Це сприятиме підвищенню якості та кількості суспільного продукту в розрахунку на одну особу. При цьому потрібно зберегти такі темпи економічної активності та впровадження технологій в агросфері, щоб нормалізувати рівень забруднення навколишнього природного середовища, за якого воно витримає антропогенне навантаження.

Систематизація наукового доробку економістів-аграрників (В. Залізко, Ю. Лупенко, А. Лісовий, М. Малік, П. Саблук, М. Талавиря та ін. [29, 60, 38, 18, 52]) з виокремлення ознак сталого розвитку сільських територій, дозволила нам, сформулювати їх класифікацію (рис. 1.1).

Водночас, з виділенням окремих дестимуляторів та стимуляторів на основі зазначених ознак економічно-соціально-екологічного характеру можливо виокремити нову управлінську функцію сталого розвитку сільських територій – забезпечення адміністративної цілісності країни, оскільки знелюднені території можуть бути колонізованими біженцями з інших країн, що в останні кілька років стало суттєвою проблемою для Західної Європи.

Таким чином, розвиваючи думку А. Лісового, що «розвиток сільських територій – це суб'єктивний процес, який відбувається під впливом управлінських заходів, в першу чергу з боку регіональної адміністрації, а також адміністрації загальнодержавного рівня» [29, с. 92] варто зазначити, що в умовах децентралізації влади ключова роль стимулятора сталого розвитку сільських територій покладається на місцеві громади.

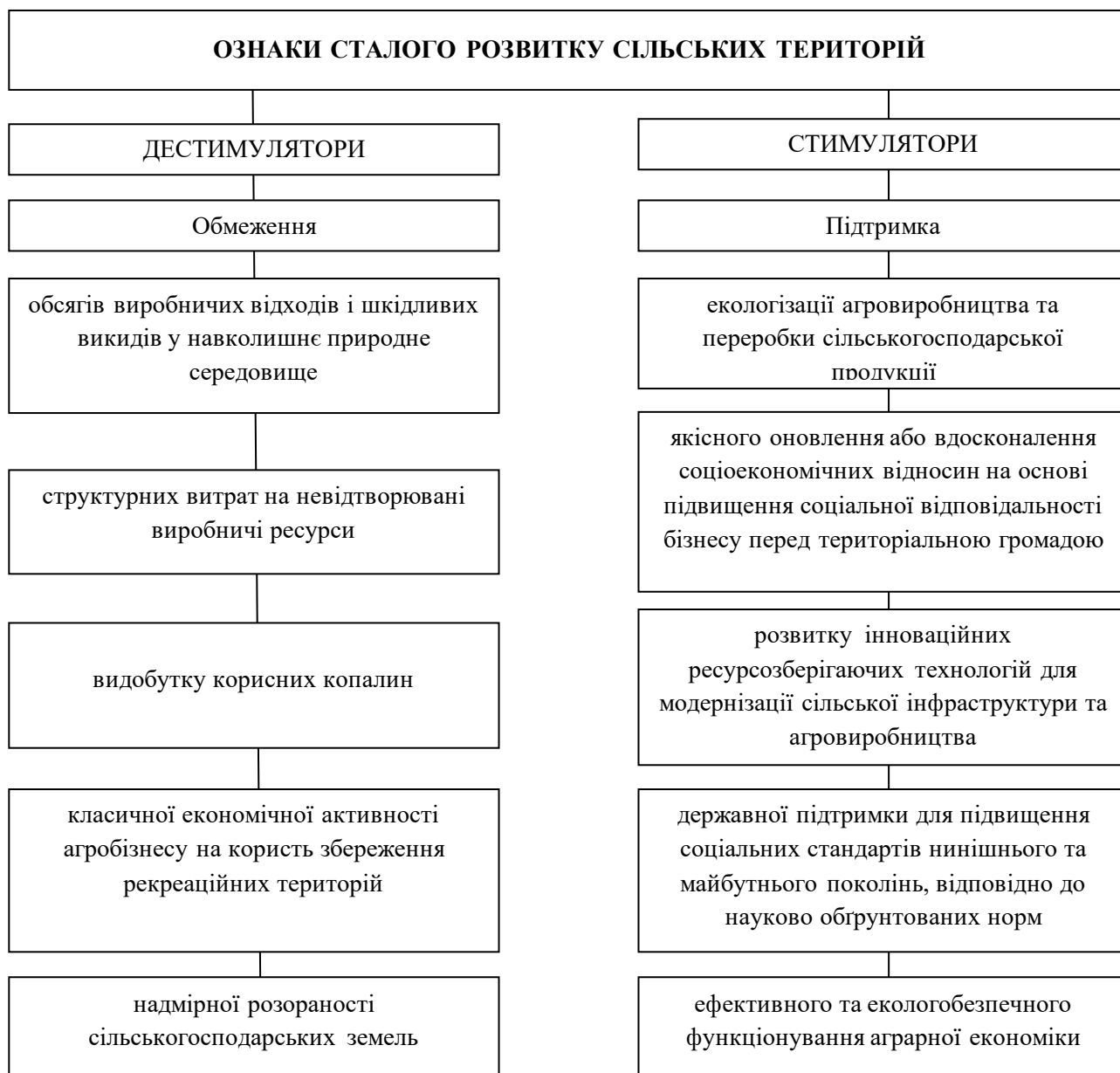

Рисунок 1.1 – Ознаки сталого розвитку сільських територій

Примітка. Систематизовано автором на основі [29, 60, 38, 18, 52].

Таким чином, запропонований варіант визначення сталого розвитку сільських територій дозволяє одночасно передати соціоекономічну (вказує на нерозривність і взаємодозначний вплив цих понять) та екологічну сутність цього системного поняття, а також окреслити механізми й інструменти визначення кількісних та якісних ознак того, що певним сільським територіям притаманний сталий розвиток.

1.2. Зарубіжний досвід забезпечення сталого розвитку сільських територій

Кожна з розвинених країн світу формує власні стратегії сталого розвитку сільських територій залежно від локальної ситуації та головних глобальних проблем людства, які можна розглядати в багатьох аспектах. Зокрема, в Польщі, Франції, Німеччині та Словаччині «балансування між розвитком міст і сільських територій, що охоплює всі регіони незалежно від географічного розташування», було одним із важливих напрямів досліджень та формування програм URBAN Community Initiative [39].

У Національній стратегії розвитку сільських територій Федеративної Республіки Німеччини [15] та Довгостроковій стратегії розвитку Польщі (DSRK) [50] прослідковується тенденція до поступового використання принципів сталого розвитку, а також урівноваження соціального й економічного потенціалу різних типів населених пунктів та «зростання видатків на розвиток окремих галузей, зокрема освіти, охорони здоров'я, культури, транспортної, комунікаційної та екологічної інфраструктури...» [47].

Погоджуємося з думкою В. Залізка, що «стимулювання сталого розвитку сільських територій ЄС вказує, що ряд існуючих проблем у соціальній екологічній та економічній площині було вирішено шляхом формування відповідних стратегій та програм за принципом «знизу догори». Зокрема, до роботи в програмі LEADER залучаються нові учасники, а разом з ними виникають нові (інноваційні) ідеї та ініціативи. Сформувалися відносини партнерства між представниками державної влади, приватними особами та представниками галузевих союзів [16, С.123].

Детальний аналіз польського досвіду свідчить про те, що в центрі концепції сталого розвитку сільських територій стоїть селянин, оскільки він є важливим суб'єктом суспільної діяльності. У результаті агроекономічної діяльності мають задовольнятися інтереси селянина як основного носія етнічності, а також досягатися гармонія з природою. Це передбачено розробленою у 2012 р.

польською національною стратегією сталого розвитку сільських територій, сільського господарства і рибальства до 2020 р., яка передбачає не лише технологічні зміни аграрного виробництва, а й головне – зміну свідомості кожної людини щодо наслідків впливу своєї особистої діяльності на довкілля. Бізнес і держава мають шукати баланс у взаємовідносинах задля збереження природи, дотримуючись правил розподілу життєвих благ [74].

У процесі реалізації Стратегії сталого розвитку сільських територій польський уряд постав перед багатьма труднощами, притаманними й українським реаліям: низький рівень доходів, освіти й екологічної самосвідомості сільського населення, відсутність інвестицій, інертність населення тощо. Для подолання зазначених перешкод в Республіці Польща було розроблено кілька етапів реалізації вищезазначеної стратегії.

Перший етап мав на меті визначення сталого розвитку через правові акти й політичні документи. Комплексна стратегія розвитку опрацьовувалася за схемою «знизу догори», починаючи з місцевого і закінчуючи глобальним рівнем. Важливість сталого розвитку була зафіксована на всіх рівнях і згадується у таких стратегічних документах: стаття 5 Конституції Республіки Польща, стаття 3 Закону про довкілля (редакція 2001 р.), а також у Національній стратегії регіонального розвитку на період 2010–2020 рр.

Другий етап полягав в узгодженні стратегічних інтересів сільського господарства і сільських територій. У новій концепції було передбачено підтримку з боку органів державної влади, описано практичну реалізацію принципів сталого розвитку сільських територій, сільського господарства і рибальства відповідно до стандартів ЄС та розвинених держав.

Пропедевтичним етапом було оприлюднення та громадське обговорення ряду важливих положень у контексті сталого розвитку сільських територій ЄС. Так, Європейська комісія опублікувала консультаційний документ «Майбутня стратегія ЄС 2020 року», який відображає нову економічну стратегію ЄС, а саме: важливі досягнення в області сільського, агропродовольчого розвитку,

конкурентоспроможність промислової бази, сучасний сектор агропослуг і ефективне сільське господарство [74].

Завершальний етапом є опрацювання покрокового керівництва зі сталого розвитку сільських територій і сільського господарства, яке має спільно розроблятися з Міністерством сільського господарства, науково-дослідними центрами та громадськими організаціями, спілками тощо.

Лише після цього профільне міністерство мало б оформити остаточний варіант стратегії сталого розвитку сільських територій та сільського господарства до 2020 року як офіційний документ, узгоджений з економічною стратегією Європейського Союзу на той самий період.

Ще одним рівнем узгодження стратегічних планів є формулювання спільної сільськогосподарської політики та сталого розвитку сільського господарства в реалізації нової економічної стратегії ЄС, що проведено в рамках Європейської Ради, яка визнала виключну роль сталого, ефективного і конкурентоспроможного сільськогосподарського сектору.

Таким чином, місія Стратегії сталого розвитку сільських територій, сільського господарства і рибальства на 2012–2020 роки полягає в поліпшенні якості життя в сільській місцевості, ефективному використанні ресурсів і потенціалів для сталого розвитку країни.

Наведемо основні цілі цієї стратегії та її відповідні пріоритети:

1. Підвищення якості людського капіталу (соціальна відповідальність, зайнятість і підприємництво в сільській місцевості).
2. Розвиток транспортної інфраструктури, що гарантує доступність транспорту для сільського господарства.
3. Забезпечення водопостачання і водовідведення.
4. Будівництво та розвиток інфраструктури та перспективних технологій.
5. Доступ сільських жителів до ІТ-технологій.
6. Доступ до суспільних товарів і послуг.

7. Підвищення рівня інформованості та знань виробників і споживачів в частині виробництва і харчування.

8. Підтримка і поліпшення якості сільськогосподарської виробничої бази та рибальства.

9. Виробництво високоякісних, безпечних для споживачів продовольчих продуктів.

10. Застосування принципів чесної конкуренції на рівні ЄС і на світовому ринку.

11. Модернізація аграрного сектору на основі інновацій з метою його сталого розвитку.

12. Розвиток і розширення збуту для сільського господарства і споживачів.

13. Охорона навколишнього середовища і адаптація до зміни клімату в сільській місцевості.

14. Захист навколишнього середовища в сільськогосподарському секторі та різноманітність об'єктів у сільській місцевості.

15. Розвиток сільських територій щодо захисту ландшафту і просторового розміщення.

16. Адаптація сільського господарства і рибальства до зміни клімату та їхньої участі в протидії цим змінам.

17. Стале управління лісового та мисливського господарства в сільській місцевості.

18. Широке використання відновлюваних джерел енергії та ін. [74].

Зазначені напрями можна об'єднати у горизонтальні блоки, реалізація яких залежить від рівня соціального, економічного і технологічного розвитку сільських територій кожної окремо взятої області.

Цілком погоджуючись з думкою польських дослідників М. Адамовича, Б. Піонтека, Д. Змія та ін., які вважають, що з метою моніторингу й оцінки впливу зазначених напрямів на Стратегію сталого розвитку сільських районів, сільського господарства і рибальства на період 2012–2020 років потрібно

розробити відповідний набір показників і цільових програм, які дозволять характеризувати відсоток людей, що живуть нижче порогу відносної бідності в сільській місцевості. Важливо також не лише поліпшити фінансове становище сільського населення, підвищити економічну активність у сільських районах і збільшити рівень зайнятості людей у віці старше 15 років, а й зменшити відмінності в якості освіти та побуту між сільськими та урбанізованими територіями. Зокрема, доцільно: збільшити частку сільського населення, яке регулярно користується Інтернетом; підвищити рівень забезпечення сільських дітей дошкільними установами в сільській місцевості, сільськогосподарськими і харчовим продуктами, зберегти сільськогосподарські угіддя; поліпшити доходи людей, які працюють в сільському господарстві; збільшити експорт агропродовольчої продукції; підвищити якість води тощо [77, с. 155].

Усі ці питання актуальні й для наших сільських територій. Проте суттєвою відмінністю у реалізації зазначених пріоритетів є джерела фінансування. Так, у Польщі майже половина заходів, запланованих стратегією сталого розвитку сільських територій, буде фінансуватися з фондів ЄС в рамках загальної політики. Досягнення мети Стратегії залежатиме від обсягу підтримки, яка використовуватиметься безпосередньо для реалізації передбачених напрямів. Заплановано, що 31% загального обсягу бюджету буде забезпечено державою через бюджет реалізації національної політики, а приблизно по 10% коштів надходитиме з бюджетів місцевого самоврядування та приватних фондів. Із усіх надходжень третину коштів загальної бюджетної стратегії передбачається витратити на поліпшення умов життя в сільській місцевості, зокрема, й через модернізацію їх просторової доступності 12,6% [74;77, с. 156].

Неможливо надалі невважено продовжувати економічне зростання в окремо взятих галузях сільського господарства, оскільки в короткостроковій перспективі це призведе до отримання надприбутків, але вже за 10–20 років території моновиробництва будуть приреченими на занепад, про що свідчить досвід Аргентини та Бразилії, які нині витрачають мільярди доларів для нормалізації соціоекологічної ситуації від нераціональної агроекономічної

політики, що не враховувала потреб сільських домогосподарств щодо вільного доступу до послуг з обробітку землі; об'єктів переробки або реалізації сільгосппродукції; систем постачання населенню необхідних матеріальних ресурсів (добрив, палива тощо); наявності земельних ділянок достатнього розміру для самоокупної сільськогосподарської діяльності та ін. Усі перелічені проблеми наразі характерні для українських реалій і потребують невідкладного вирішення.

Отже, на нашу думку, підґрунтям побудови стратегії сталого розвитку сільських територій України має бути використання найкращого світового досвіду сталого агророзвитку та врахування національних особливостей, зокрема, пов'язаних з ефектами децентралізації владних повноважень.

РОЗДІЛ 2

СТАН РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

2.1. Аналіз показників соціально-економічного розвитку сільських територій Хмельницької області

Відповідно до окресленого вище теоретичного підґрунтя щодо визначення триєдиної соціоекономічно-екологічної сутності сталого розвитку сільських територій виокремимо основні напрями, які дадуть змогу комплексно здійснити кількісну та якісну його характеристику щодо офіційних статистичних показників з урахуванням практичного аспекту ідентифікації й оперативності їх оновлення, а також результатів сучасних наукових розвідок.

Хмельницька область вже четвертий рік поспіль залишається одним із лідерів серед регіонів України за результатами впровадження реформи місцевого самоврядування та децентралізації влади.

Станом на 1 червня 2019 року в області утворено 48 об'єднаних територіальних громад, їх площа 13,02 тис. кв. км (63,2% площі області). До ОТГ увійшли 829 населених пунктів з населенням 563,325 тис. осіб (44,5% від населення області), 355 із 605 сільських, селищних, міських рад увійшли до об'єднаних громад.

Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.11.2018 року №901-р затверджено зміни до перспективного плану формування територій громад Хмельницької області по всій території області, яким передбачено утворення на території області 62-х об'єднаних територіальних громад. 45 громад (72,6%), передбачених перспективним планом, вже створено, 3 об'єднаних територіальні громади утворені не по перспективному плану.

У 2015 році на території області утворено 22 ОТГ, у 2016 – 4, у 2017 – 13 ОТГ. У 2018 році утворено 5 ОТГ, до 7 діючих ОТГ відбулося приєднання суміжних сільських рад.

У 2019 утворені Плужненська сільська об'єднана територіальна громада Ізяславського району, Заслучненська Красилівського району, Нетішинська міська ОТГ.

На території області три райони (Старосинявський, Летичівський, Дунаєвецький) повністю складаються з об'єднаних громад. У Славутському та Полонському районах залишаються необ'єднаними по одній сільській раді, у Новоушицькому – 3 сільські ради.

Найбільша за кількістю населення Дунаєвецька міська ОТГ – 37281 осіб, найменша – Баламутівська сільська ОТГ Ярмолинецького району – 1880 осіб;

11 ОТГ мають чисельність мешканців менше 5 тис. осіб,

7 ОТГ – понад 20 тис. мешканців.

Найбільша за площею Новоушицька ОТГ – 747 кв. км, найменша – Шаровечківська ОТГ Хмельницького району – 46,8 кв. км.

Переважна більшість об'єднаних територіальних громад довела свою спроможність вирішувати самостійно питання місцевого значення і свою здатність нести відповідальність за прийняті рішення. Найефективніше працюють та забезпечують розвиток територій такі об'єднані громади як Волочиська та Дунаєвецька міські, Новоушицька, Чемеровецька та Сатанівська селищні, Гуменецька, Колибаївська та Розсошанська сільські громади.

На даний час не утворено жодної об'єднаної територіальної громади у Віньковецькому та Старокостянтинівському районах.

За адміністративно-територіальним поділом область включає 20 районів, 6 міст обласного значення, 7 міст районного значення, 24 селища міського типу, 1414 сільських населених пунктів. Всього в області 1451 населений пункт.

Чисельність наявного населення на 01 січня 2018 року становить 1274,4 тис. осіб, у тому числі міське населення 723,0 тис. осіб (56,7%), сільське – 551,4

тис. осіб (43,3%). Щільність населення складає 62 особи на 1 кв км. Найбільша щільність поселень в Дунаєвецькому і Полонському районах, найменша – Старокостянтинівському та Славутському районах.

Таблиця 2.1. Основні характеристики адміністративно-територіального устрою області (на 01 січня 2018 року)

Назва населеного пункту	Населення, тис. осіб	Територія, тис. кв км	Міста		Селища міського типу	Сільські населені пункти
			усього	у тому числі обласного значення		
Хмельницька область	1274,4	20629	13	6	24	1414
міста						
Хмельницький	268,4	93	1	1	х	х
Кам'янець-Подільський	100,3	28	1	1	х	х
Нетішин	36,9	66	1	1	х	х
Славута	35,6	23	1	1	х	х
Старокостянтинів	34,8	35	1	1	х	х
Шепетівка	42,1	38	1	1	х	х
райони						
Білогірський	26,3	776	–	–	2	72
Віньковецький	23,7	653	–	–	1	35
Волочиський	50,4	1104	1	–	2	85
Городоцький	47,0	1111	1	–	1	72
Деражнянський	31,3	916	1	–	2	59
Дунаєвецький	61,3	1182	1	–	2	83
Ізяславський	43,4	1253	1	–	–	91
Кам'янець-Подільський	64,7	1537	–	–	1	121
Красилівський	50,8	1181	1	–	1	93
Летичівський	27,4	951	–	–	2	55
Новоушицький	27,9	853	–	–	1	58
Полонський	43,6	866	1	–	1	45
Славутський	28,8	1163	–	–	–	79
Старокостянтинівський	28,1	1214	–	–	–	97
Старосинявський	19,9	662	–	–	1	44
Геофіпольський	26,4	716	–	–	2	53
Хмельницький	53,4	1220	–	–	1	77
Чемеровецький	40,1	928	–	–	2	68
Шепетівський	32,8	1162	–	–	1	68
Ярмолинецький	28,9	898	–	–	1	59

Джерело: [59]

Щодо рівня урбанізації, то на Хмельниччині характерне «насищення» міст (передусім внаслідок приросту за рахунок мігрантів із сільської місцевості). Це

зумовлює формування навколо найбільших міст приміських зон, появу міських агломерацій. При цьому головні міста зростають швидше, ніж передмістя, а сільське населення в результаті значного міграційного відтоку починає скорочуватись.

Зміни в чисельності населення області, можна відстежити за допомогою демографічних показників. До основних з них можна віднести коефіцієнти народжуваності, смертності, природного приросту населення та рівень інтенсивності міграційних процесів.

Показник чисельності населення за останні десятиліття має тенденцію до спаду, особливо в сільській місцевості (рис. 2.1).

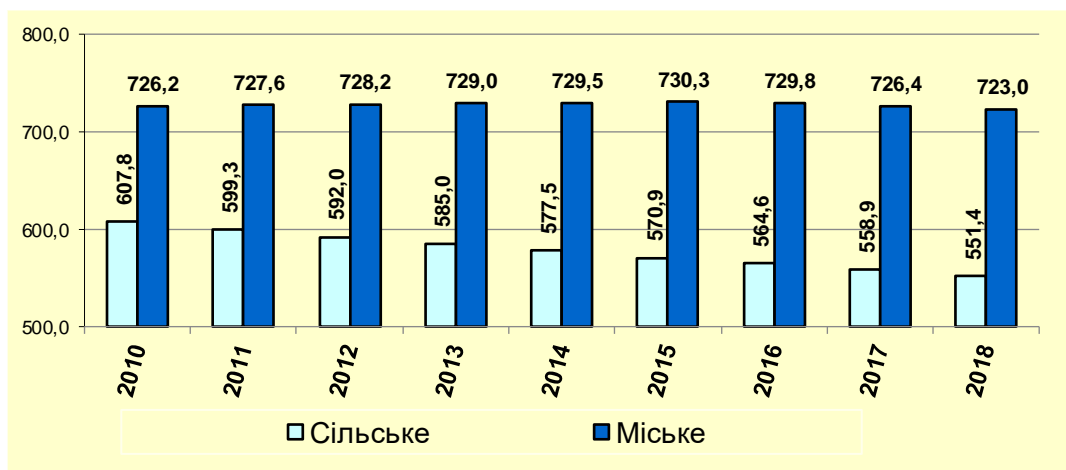

Рисунок 2.1 – Динаміка чисельності сільського і міського населення, тис осіб
Джерело: [59]

Скорочення міського населення протягом 2010-2018 років зафіксовано на рівні – 3,2 тис. осіб, а сільського – 56,4 тис. осіб. Швидшими темпами скорочувалося сільське населення, ніж міське. Так, станом на 01 січня 2019 року відносно останнього перепису населення 2001 року його поменшало на 21,4%, а міського на – 0,9%.

На сьогодні майже 57% населення області мешкає в міській місцевості, у 2001 році – близько 51%.

За 2018 рік зменшення чисельності населення Хмельницької області відбулося як за рахунок природного скорочення, так і за рахунок міграційного скорочення населення.

Природний рух населення характеризується коефіцієнтами народжуваності, смертності та природного приросту. Ці показники по Хмельницькій області близькі до середніх по Україні. Природний приріст населення визначається як різниця між кількістю народжених і померлих у відповідний рік. Протягом останніх років народжуваність була нижча смертності, що спричинило від'ємний приріст населення (рис. 2.2).

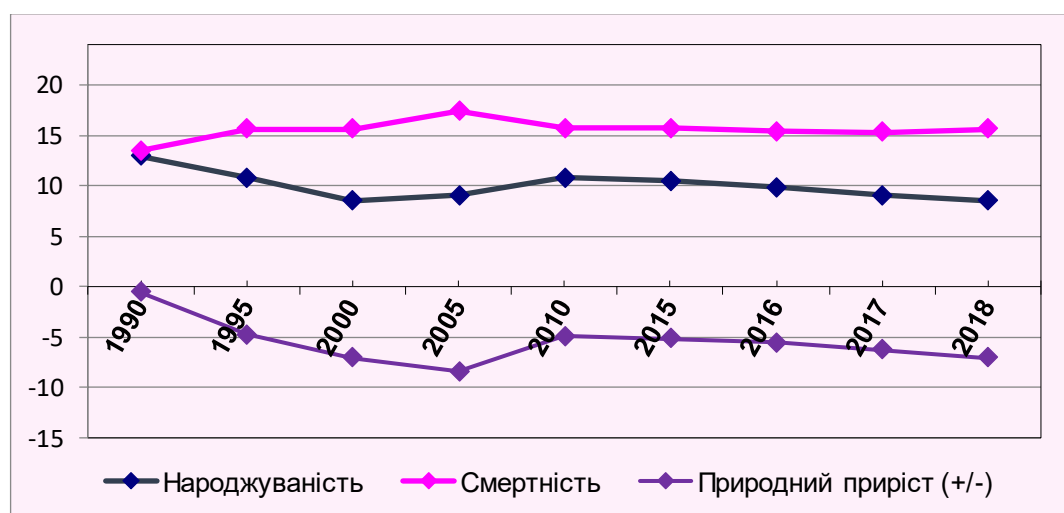

Рисунок 2.2 – Природний приріст населення (на 1000 осіб)

Джерело: [59]

Загальний коефіцієнт народжуваності на 1000 осіб становив 8,5 народженого на 1000 жителів проти 9,0 – у 2017 році (про Україні – 8,0). Загальний коефіцієнт смертності на 1000 осіб становив 15,6. Протягом 2018 року на Хмельниччині народилося 10698 осіб, зареєстровано 19736 померлих. Природне скорочення населення склало 9038 осіб, або 7,1 осіб на 1000 осіб наявного населення. Скорочення населення відбулося у всіх районах області. Приріст населення зафіксовано лише у місті Нетішин (+37 осіб) (рис. 2.3).

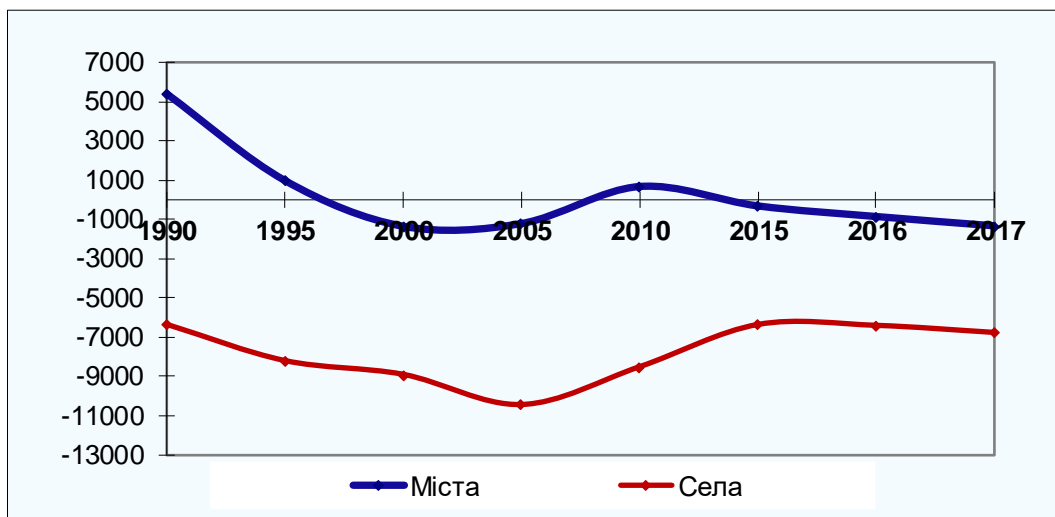

Рисунок 2.3 – Природній приріст населення, осіб

Джерело: [59]

На загальне сальдо міграції мають вплив два типи міграції – внутрішня і міжнародна. Сальдо внутрішньої міграції є різницею між кількістю людей, що приїхали в Хмельницьку область з інших регіонів і виїхали в інші регіони України.

У 2018 році в області міграційними переміщеннями було охоплено 54,7 тис. осіб, що на 36,4 тис. більше, ніж попереднього року. Потік прибулих збільшився на 19,2 тис. осіб і становив 27,0 тис. осіб; потік вибулих збільшився на 17,2 тис. осіб і становив 27,7 тис. осіб (рис. 2.4).

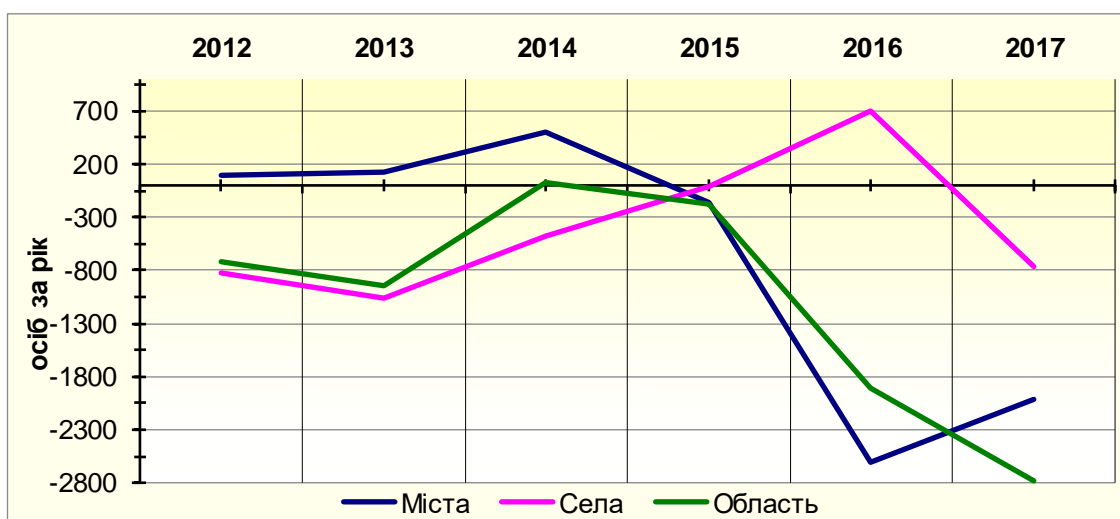

Рисунок 2.4 – Міграційний рух населення

Джерело: [59]

Загалом динаміка сальдо міграції міського населення майже синхронна з обласною міграцією. З 2012 по 2014 рік по містах відбувалось зменшення міграційного руху, а вже з 2015 по 2017 роки від'ємне сальдо міграції значно збільшилось (до -2607 осіб, що майже у 6 разів більше попереднього року).

Нестабільною залишається ситуація у сільській місцевості. З 2012 по 2015 роки сальдо міграції було від'ємним, і лише у 2016 році становило +701 особу, а в 2017 р. знову знизилось до 800 осіб.

Вагомою причиною, яка сповільнює соціо-економічний, а отже й сталий розвиток сільських територій Хмельницької області, є низька заробітна плата у ключових сферах зайнятості сільського населення України – сільському та лісовому господарстві.

Таблиця 2.2 Структура грошових доходів сільських домогосподарств Хмельницької області

Показники	Роки				2018 р. до 2000 р., (+, -)
	2000	2016	2017	2018	
<i>Частка у структурі сукупних доходів, %</i>					
Грошові доходи	54	78,9	82,4	82,4	28,4
Оплата праці	18,7	27,1	32	33,7	15,0
Пенсії, стипендії, допомоги, субсидії	14,2	27,5	28,5	25,9	11,7
Доходи від продажу сільгосппродукції	13,4	13,6	10,9	9,5	-3,9
Доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	1,4	3,7	4,8	4,4	3,0
Грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	6,3	7,0	6,2	8,9	2,6
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства	34,9	14,6	12,9	12,2	-22,7
Пільги та субсидії на оплату	2	0,4	0,4	1,5	-0,5
Інші надходження	9,1	6,1	4,3	3,9	-5,2

Примітка. Складено автором за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області

Аналіз даних вказує на те, що оплата праці складає лише третину доходів домогосподарств в сільській місцевості, натомість є доходи від продажу сільгосппродукції, а також виробництво продукції для власного споживання.

У регіональному розрізі основними показниками, що характеризують особливості функціонування трудових ресурсів (ТР) є: їх структура за видами зайнятості, економічна активність населення, безробіття, особливості економічно неактивного населення. Оскільки основною формою реалізації людського капіталу є його зайнятість, то показником, який характеризує особливості розвитку людського капіталу регіону з кількісного боку, є чисельність економічно активного населення (табл. 2.2). Динаміка чисельності економічно активного населення працездатного віку області демонструє спад у 2012-2015 роках та підйом у наступних двох роках. Протягом досліджуваного періоду чисельність економічно активного населення зменшилася на 8,8 відсотка. Таке скорочення пояснюється загальним зниженням кількості населення, перевищенням показника смертності над показником народжуваності та міграційним рухом населення.

Таблиця 2.2. Показники економічно активного населення Хмельницької області

Роки	Економічно активне населення				У тому числі зайняте населення			
	у віці 15-70 років		працездатного віку		у віці 15-70 років		працездатного віку	
	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи	у середньому, тис. осіб	у % до населення відповідної вікової групи
2012	625,0	64,6	569,1	72,1	571,3	59,0	515,4	65,3
2013	623,6	64,9	574,2	72,5	573,7	59,7	524,3	66,2
2014	575,9	60,3	545,9	68,8	521,9	54,7	491,9	62,0
2015	557,1	58,6	544,3	68,5	500,5	52,6	487,7	61,3
2016	563,1	59,5	545,3	68,6	510,1	53,9	492,3	61,9
2017	566,2	60,1	545,8	69,6	516,0	54,7	495,6	63,2
2018	570,0	61,0	547,7	70,9	522,0	55,9	499,7	64,7

Джерело: [59]

В Хмельницькій області з 2015 року відбувається помірне підвищення рівня зайнятості населення у віці 15-70 років з 52,6% у 2015 році до 55,9% у 2018 році.

Суттєвих змін в структурі зайнятості за видами економічної діяльності за останні роки в області не відбулося. Найбільшими за чисельністю зайнятих залишаються сільське господарство, лісове та рибне господарство, промисловість, оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів, будівництво, державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування (рис. 2.5).

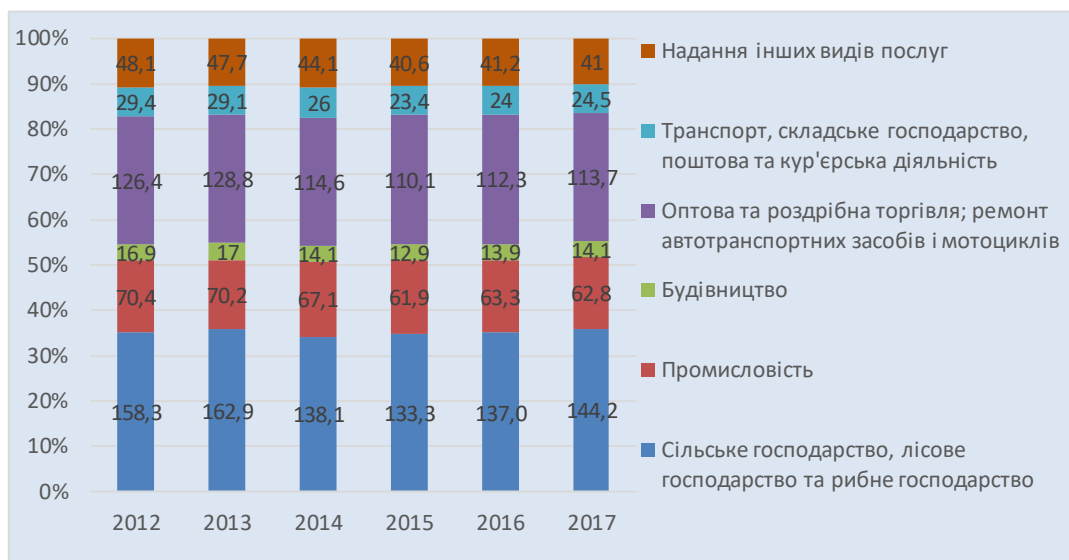

Рисунок 2.5 – Зайнятість працівників за видами економічної діяльності

Джерело: [59]

Одним із важливих показників, що характеризує рівень використання людського капіталу, є чисельність зареєстрованих безробітних та рівень зареєстрованого безробіття (рис. 2.6).

Рисунок 2.6 – Безробітне населення та рівень безробіття

Джерело: [59]

Дані рис. 2.6 засвідчують, що рівень безробіття в 2015 році зріс і становив 10,4%, кількість безробітних у порівнянні з 2012 роком збільшилася на 2,9 тис. осіб. Після 2015 року рівень безробіття мав тенденцію до зменшення, а у 2018 році становив 8,8 відсотка. При цьому, за показником рівня зареєстрованого безробіття важко оцінити загальну ситуацію щодо зайнятості сільського в області, оскільки він відображає лише потреби частини населення у сприянні працевлаштуванню за допомогою служби зайнятості.

Протягом 2012-2016 років Хмельницька область має найвищий показник середньої заробітної плати з поміж регіонів одного підтипу, хоча середня заробітна плата серед порівняльних областей знаходиться приблизно на одному рівні. У 2018 році ситуація дещо змінилася і показник заробітної плати у Житомирській області становив 7372 грн, у Хмельницькій - 7346 грн, а от в Чернігівській області середня заробітна плата не досягнула і 7000 грн, при середній заробітній платі по Україні 8865 гривень.

Найвищий рівень заробітної плати мали працівники підприємств міст: Нетішин (13966 грн), Шепетівка (7720 грн) та Летичівського (7953 грн), Кам'янець-Подільського (7496 грн), Краси́лівського (7390 грн), Городоцького (7321 грн) районів, що значною мірою, обумовлено зосередженням у цих регіонах переважної кількості промислових підприємств області (рис. 2.7).

Серед сільських територій області найвищий рівень оплати праці спостерігається в Старокостянтинівському та Летичівському районах – 8123 грн. та 7898 грн., відповідно. Найнижчий рівень оплати праці має місце в Білогірському та Дунаєвецькому районах – 5879 грн. та 5912 грн., відповідно.

Основною сферою зайнятості в сільських регіонах залишається сільськогосподарське виробництво, де середня зарплата в 2018 р. складала 8293 грн.

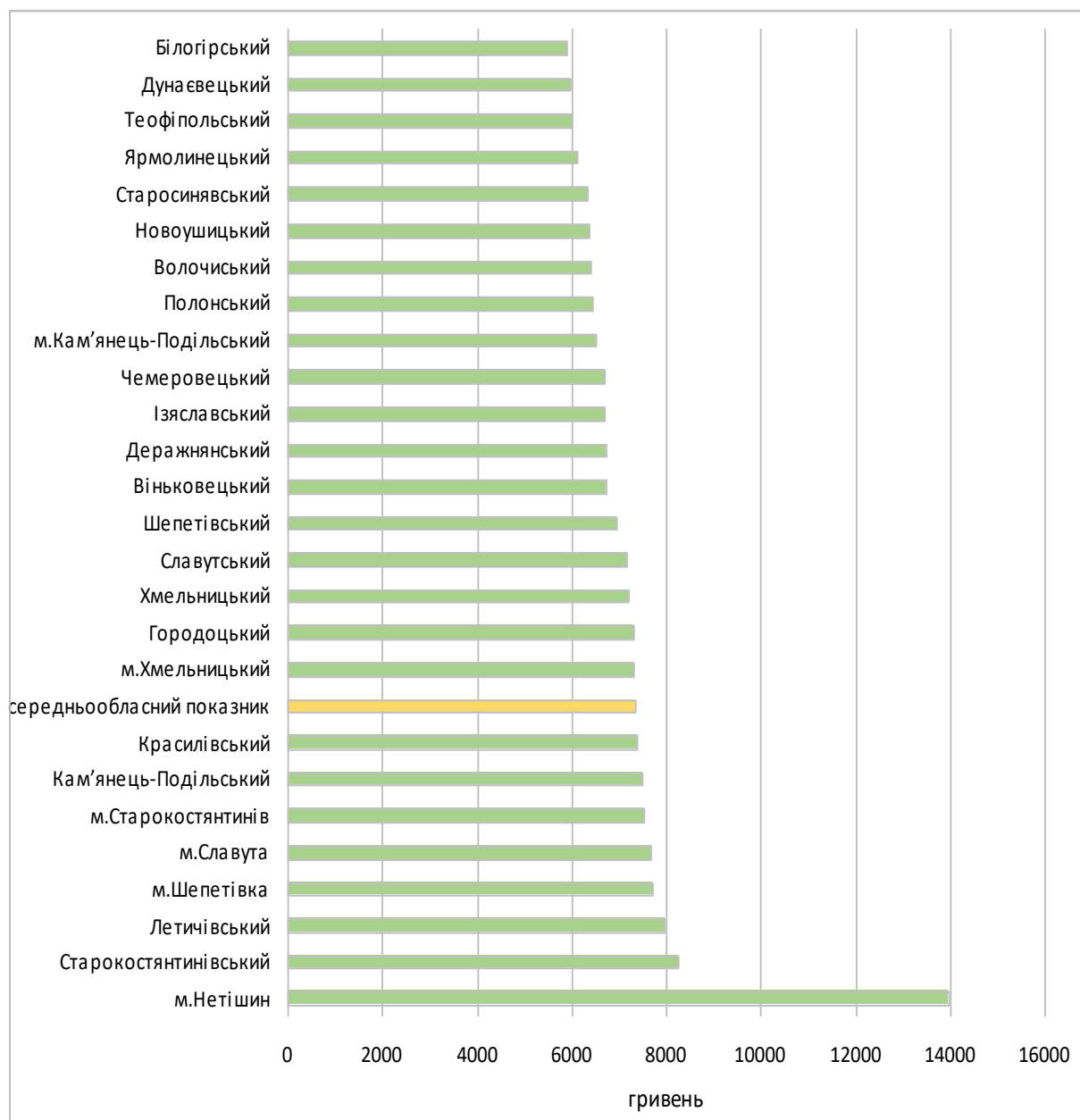

Рисунок 2.7 – Рівень середньомісячної заробітної плати по містах і районах

Джерело: [59]

Динамічна структура валової доданої вартості області в розрізі видів економічної діяльності, вказує на власну сталість на протязі останніх років. Найбільшу частку у ВДВ економіки області займає галузь сільського господарства, яка порівняно до 2011 року зросла на 2,5 відсотка (рис. 2.8).

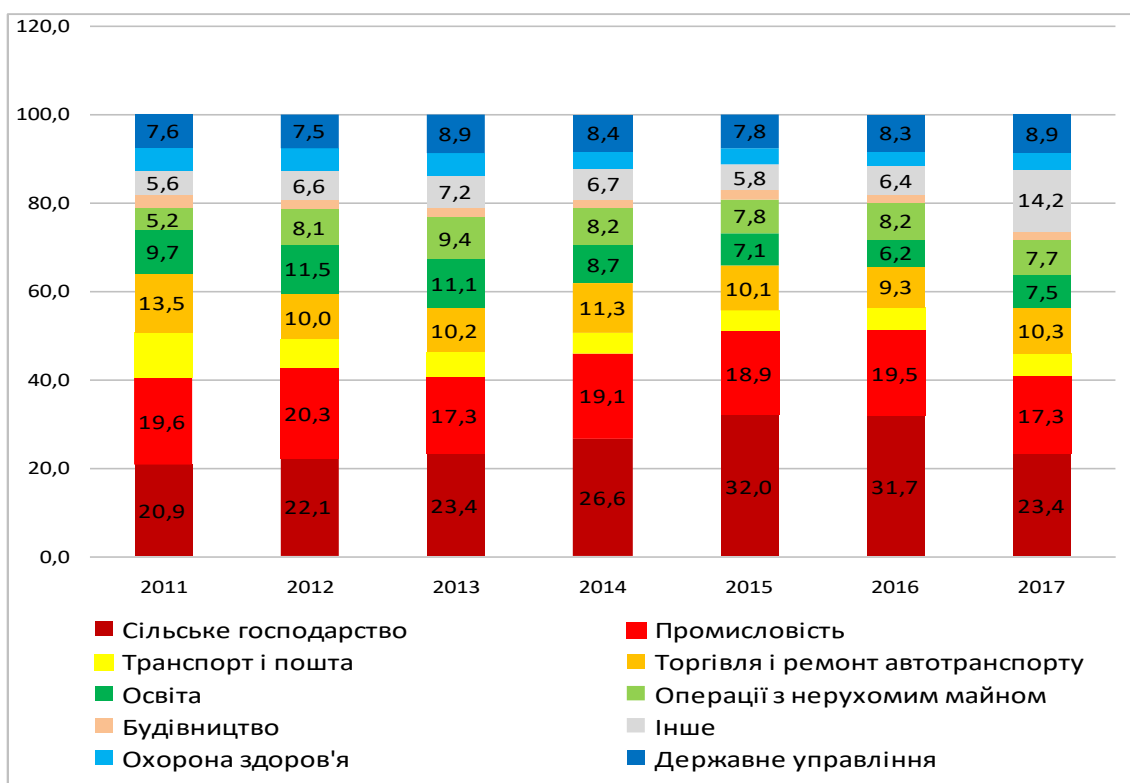

Рисунок 2.8 – Динамічна структура валової доданої вартості області в розрізі ВЕД

Джерело: [59]

Ключову роль незмінно відіграють такі сфери економічної діяльності, як сільське господарство, лісове та рибне господарство (23,4%), промисловість (17,3%), оптова та роздрібна торгівля та ремонт автотранспорту (10,3%), державне управління й оборона, обов'язкове соціальне страхування (8,9%) та ін.

За період з 2000 по 2018 роки валове виробництво сільськогосподарської продукції зросло у 2 рази і становило 14700 млн грн. та за останні 3 роки темпи його виробництва не знижувалися нижче стовідсоткової відмітки.

За попередніми даними, у 2018 році обсяг виробництва валової продукції сільського господарства в усіх категоріях господарств збільшився порівняно з попереднім роком на 4,5 відсотка. При цьому, приросту досягнуто в галузі рослинництва (+6%), а у тваринництві зафіксовано незначний спад (-0,1%).

Частка Хмельницької області у виробництві основних сільськогосподарських культур України у 2018 році становила: зернових культур – 5,5% (у 2012 році – 5,9%), цукрових буряків – 10,2% (12,0%),

соняшнику – 3,4% (0,9%), картоплі – 6,2% (6,8%), овочів – 2,8% (2,2%), плодів та ягід – 9,2% (7,7%).

У 2018 році частка області у виробництві основних продуктів тваринництва України становила: м'яса – 2,4% (у 2012 – 3,0%), молока – 5,2% (6,2%), яєць – 6,3% (6,8%), вовни – 0,3% (0,3%). У структурі загального поголів'я сільськогосподарських тварин частка області у 2018 році становила: великої рогатої худоби – 6,9%, свиней – 6,8%, овець та кіз – 5,4%, птиці – 3,4 відсотка.

Основними виробниками сільськогосподарської продукції є сільськогосподарські підприємства. Питома вага виробленої ними продукції становить більше 60%, з них десята частина продукції виробляється фермерськими господарствами. В останні роки спостерігається тенденція зростання частки агропідприємств у виробництві продукції сільського господарства (рис. 2.9).

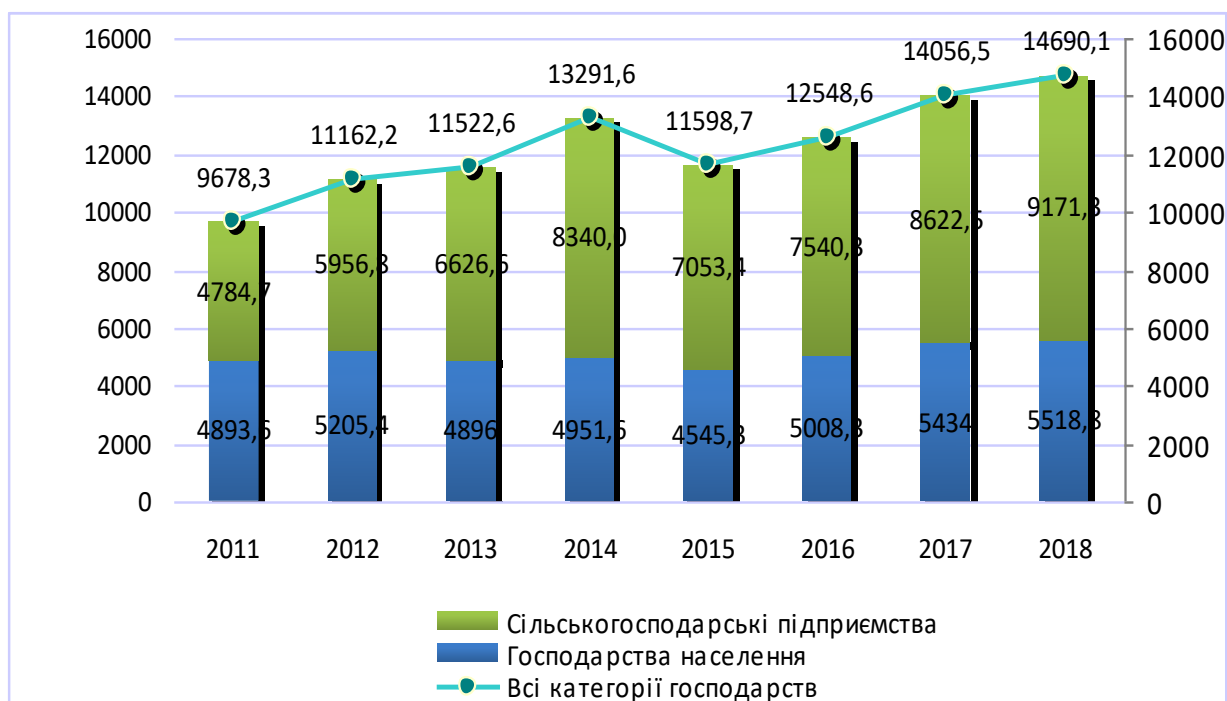

Рисунок 2.9 – Динаміка виробництва валової продукції сільського господарства

Джерело: [59]

Головною складовою агропромислового комплексу є сільськогосподарський сектор, структуру якого формують галузі рослинництва й тваринництва.

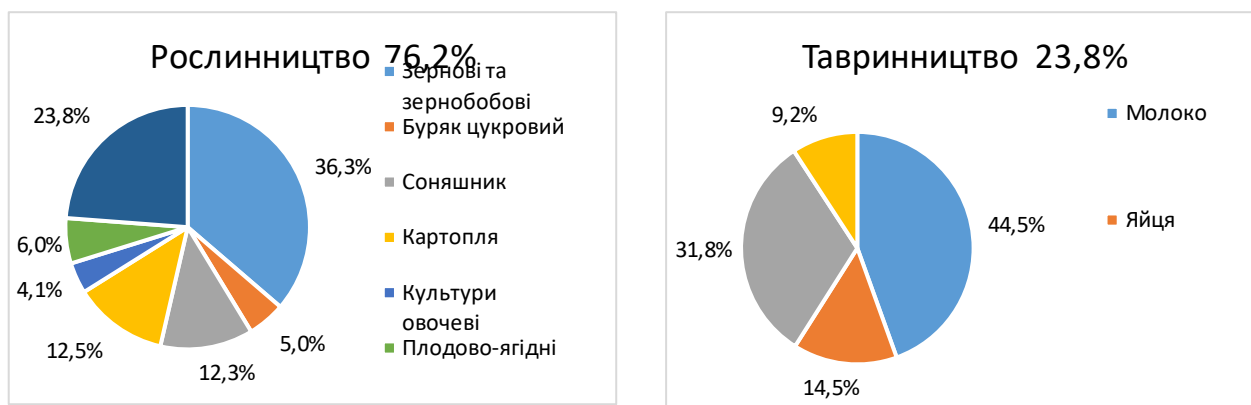

Рисунок 2.10 – Структура валової продукції сільського господарства у 2018 році

Джерело: [59]

У валовому виробництві сільськогосподарської продукції продукція рослинництва становить 76,2%, тваринництва – 23,8 відсотка. Із видів сільськогосподарської продукції найбільшу питому вагу займає молоко (44,5%), зернові та зернобобові культури (36,3%), м'ясо (31,8%), овочеві культури (23,8%).

У 2018 році в області з більшості основних груп продовольства фактичне споживання в сільській місцевості, за розрахунковими даними знаходилося нижче раціональних норм. Відставання фактичного споживання від раціональних норм спостерігається по м'ясу та м'ясопродуктах (індикатор достатності споживання 0,78), молока та молокопродуктів (0,75) риби та рибопродуктах (0,53), плодах, ягодах та винограду (0,85). Споживання хліба та хлібобулочних виробів перевищувало раціональну норму у 1,4 раза, яєць та картоплі відповідно – у 1,2 та 1,9 раза.

За рахунок власного виробництва повністю забезпечується внутрішня потреба населення області основними продуктами харчування.

Хмельниччина має значний потенціал для виробництва органічної продукції, її експорту та споживання на внутрішньому ринку. Загальна площа

сертифікованих органічних сільськогосподарських земель у 2018 році склала близько 5,5 тис. га (від загальної площі земель сільськогосподарського призначення). Протягом останніх п'яти років площа органічних сільськогосподарських земель області зростає в тричі.

На даний час в області функціонує 21 господарство сертифіковане на право виробництва органічних продуктів. Найпрогресивнішими господарствами області, які впроваджують органічне виробництво є :

- ТОВ «Либідь-К» Старокостянтинівського району – виробництво яєць, курячого м'яса, кормів.

- ТОВ «Фруктовий Світ» м. Хмельницький – вирощування, реалізація малопоширених сільськогосподарських культур (просо, сочевиця, квасоля, льон тощо).

Рослинницька галузь вважається пріоритетною галуззю сільського господарства і має значні можливості для перетворення її у високоефективний, експортно-спроможний сектор економіки. Разом з тим, рослинництво – найризикованіша сфера людської діяльності, яка значною мірою залежить від природнокліматичних, біологічних та екологічних умов.

У 2012-2018 роках намітилися позитивні тенденції щодо стабілізації та нарощування обсягів виробництва рослинницької продукції за рахунок впровадження високорентабельних технологій вирощування. За рахунок цього щорічно збільшуються посівні площі таких високорентабельних технічних культур, таких як озима пшениця, кукурудза та соняшник. Питома вага зернових культур у структурі посівних площ становить 47-50%, технічних культур – 36%, кормових – 10%, що цілком відповідає науково обґрунтованим нормам оптимального співвідношення культур у сівозміні.

Агроформування усіх форм власності протягом 2012-2018 років забезпечили валове виробництво основних сільськогосподарських культур у таких обсягах (табл. 2.3):

Найпотужнішою складовою галузі рослинництва області було і залишається зернове господарство, що в повній мірі забезпечує продовольчу

безпеку регіону. У 2018 році агроформуваннями області вироблено 3861,1 тис. тонн зерна при урожайності 67,2 ц з га. За показником урожайності Хмельниччина посіла 4 місце в державі. Інтенсифікація розвитку зернового господарства та збільшення обсягів виробництва зерна досягається завдяки таким основним чинникам, як підвищення урожайності. шляхом удосконалення землекористування, структури посівів.

Таблиця 2.3. Обсяг виробництва (валовий збір) сільськогосподарських культур, тис. тонн

Роки	культури зернові та зернобобові	бурак цукровий фабричний	соняшник	соя	картопля	культури овочеві	культури плодові та ягідні
2012	2712,6	2218,8	73,3	302,2	1591,2	225,3	154,2
2013	3039,5	1057,7	77,2	387,2	1305,7	209,4	166,6
2014	3289,1	2362,7	87,5	627,2	1509,6	209,2	153,3
2015	2792,9	1140,4	105,9	497,3	1064,9	187,4	205,3
2016	3085,5	1586,4	346,7	465,1	1320,5	227,5	200,5
2017	3421,4	1982,5	438,7	471,9	1385,3	268,7	225,7
2018	3861,1	1423,6	484,1	512,0	1386,9	262,8	237,2

Джерело: [59]

Урожайність кукурудзи на зерно становила 100,5 ц/га, що є рекордним показником. За цим показником Хмельниччина поступається лише Волинській області.

За урожайністю соняшника (30,7 ц/га) та плодових культур (171 ц/га) регіон знаходиться на других місцях і поступається лише Черкаській і Полтавській області, Порівняно з 2012 роком сільгоспідприємствами нарощено виробництво зернових – на 42,3%, соняшнику у 6,6 рази, овочів – на 16,6%, плодів – у 1,5 рази. Обсяг виробництва цукрових буряків та картоплі скоротився на 35,8% та 12,8%, відповідно. У 2018 році в регіоні вирощено 5,5% загальнодержавного обсягу виробництва зернових культур (у 2012 – 5,9%); 3,5% – насіння соняшнику (0,9%); 10,2 % – цукрових буряків (12,0%); 6,2% – картоплі (6,8%), 2,8% – овочів відкритого ґрунту (2,2%).

Упродовж 2012-2018 років площі під картоплею в області мали тенденцію до скорочення. Якщо у 2012 році площа картоплі до збирання

становила 68,4 тис. гектарів, то у 2018 році – 63,5 тис. гектарів в усіх категоріях господарств. У 2018 році господарствами усіх форма власності вироблено 1,4 млн. тонн картоплі при урожайності 207,9 ц/га.

У с. Самчики Старокостянтинівському районі Державною сільськогосподарською дослідною станцією НААНУ організовано вирощування добазового, базового та елітного насіння. Це надзвичайно дійовий важіль інтенсифікації розмноження нових сортів картоплі.

З 2012 року господарствами усіх форм власності здійснюється поступове нарощення обсягу виробництва плодово-ягідної продукції. За підсумками 2018 року він становив 237,0 тис. тонн, що у 1,5 рази більше ніж у 2012 році. Зерняткових культур вироблено в обсязі 174,9 тис. тонн (73,8% від загального виробництва). З кісточкових насаджень зібрано 47,2 тис. тонн продукції (19,9%), серед яких більш урожайними виявилися плодові насадження слив та вишень. Ягідники забезпечили 4,2 тис. тонн продукції (1,7%), де малина та суниця забезпечили 69,0% валового збору ягідних культур. Валовій збір горіхоплідних культур (4,6%) становив 10,9 тис. тонн. За урожайністю плодово-ягідних культур – 171,0 ц/га область займає другу сходинку по Україні.

Найбільш поширеною продукцією рослинництва є вирощування зернових та зернобобових культур, соняшнику та плодових культур. Отже, саме вивченню стану особливостей розвитку виробництва даних видів продукції повинна приділятися особлива увага.

Упродовж 2012-2018 років у всіх категоріях господарств поголів'я великої рогатої худоби зменшилося на 15,5% і на 01 січня 2019 року становило 230,3 тис. голів. Поголів'я корів скоротилося з 149,8 тис. голів у 2012 році до 130,4 тис. голів на кінець 2018 року (друге місце по Україні).

Незважаючи на незхідну динаміку кількості поголів'я корів виробництво молока в області порівняно до 2012 року збільшилося на 4,9 відсотка. У 2018 році по валовому виробництві молока Хмельницька область серед регіонів України посіла третє місце, поступаючись Вінницькій та Полтавській областям (рис. 2.11).

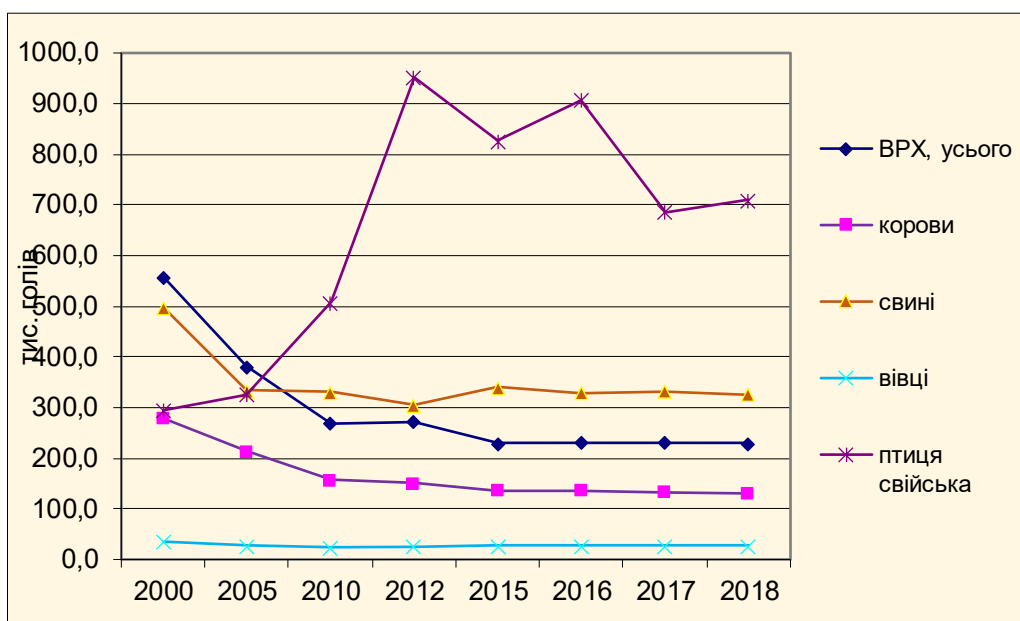

Рисунок 2.11 – Динаміка поголів'я худоби та птиці

Джерело: [59]

За рахунок покращення продуктивності сільськогосподарських тварин, запровадження нових технологій в годівлі та утриманні, залученню інвестицій у розвиток галузі область серед регіонів України по виробництву молока входить до трійки лідерів, середній надій від однієї корови у 2018 році склав 4884 кг молока (+916 кг або 23,1% до 2012 року) (табл. 2.4).

Таблиця 2.4. Зміна поголів'я худоби в господарствах усіх форм власності, тис. гол

Рік	ВПХ, усього	у т.ч. корови	свині	вівці та кози	птиця свійська
2012	272,3	149,8	305,3	26,4	9517,9
2013	261,2	146,3	359,9	27,2	10864,5
2014	229,9	139,7	342,9	26,4	958,4
2015	230,2	136,2	339,9	26,8	8267,2
2016	230,8	135,9	329,2	27,3	9078,8
2017	230,5	133,6	332,3	27,0	6864,9
2018	230,2	130,4	325,9	27,3	7091,6

Джерело: [59]

У Хмельницької області у порівнянні з 2012 роком по всіх категоріях господарств поголів'я свиней збільшилося на 6,7 відсотка. У 2013 році вдалося досягнути максимального рівня розвитку галузі. Найбільших втрат зазнала галузь птахівництва. З 2012 року по 2018 рік поголів'я птиці свійської у всіх категоріях господарств області зменшилось на 25,5%, у тому числі в

сільськогосподарських підприємствах – на 36,1 відсотка. Суттєве зменшення поголів'я птиці сприяло спаду виробництва яєць (рис. 2.12).

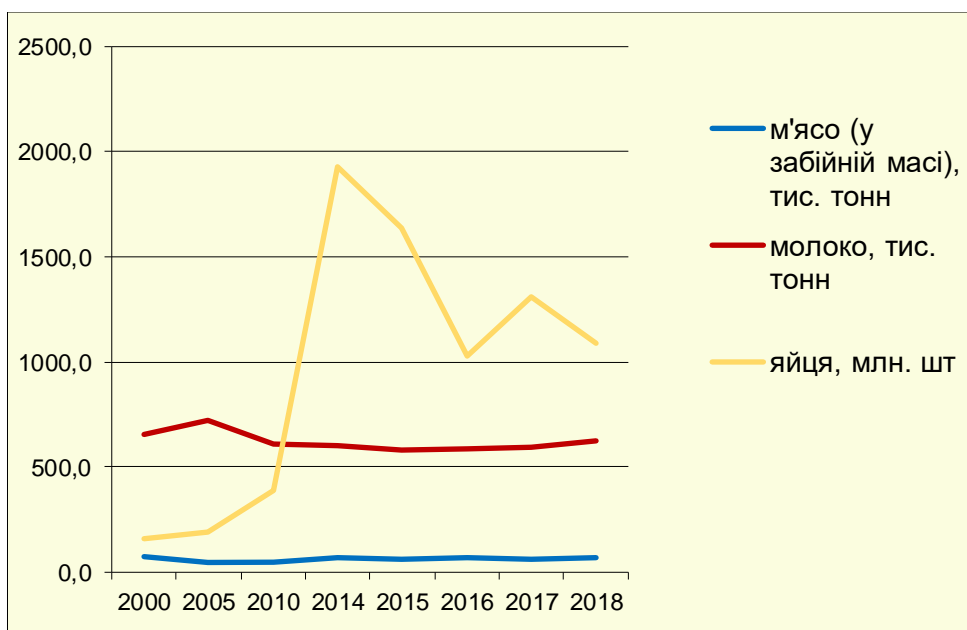

Рисунок 2.12 – Виробництво продукції тваринництва

Джерело: [59]

За період з 2012 до 2018 років в сільськогосподарських підприємствах усіх форм власності простежується зростання виробництва м'яса усіх видів на 29,0%, зокрема м'яса свинини у 2 рази та м'яса птиці свійської на 5,8 відсотка. Виробництво молока збільшилося на 4,9 відсотка. У 2018 році виробництво валової продукції тваринництва залишилося на рівні минулого року, в тому числі в сільськогосподарських підприємствах відбулося зменшення на 3,8%, в господарствах населення збільшилось на 2,6 відсотка.

В області важливим є відновлення вівчарства. У всіх категоріях господарств області в 2018 році поголів'я овець та кіз становило 27,3 тис. голів, що на 3,8% більше, ніж у 2012 році. Найбільше поголів'я овець утримувалося в ВКФ «Пілігрим» Кам'янець-Подільського району (біля 1000 голів), ФОП «Паляниця А.С.» Шепетівського району (біля 2000 голів).

У тваринництві переважає молочно-м'ясне скотарство та свинарство. Розвивається птахівництво та бджільництво.

Загальне виробництво меду в усіх категоріях господарств області за сім років зросло на 3,1 тис. тонн і у 2018 році становило майже 6 тис. тонн, або в

середньому 4,7 кг з розрахунку на одну особу. У 2018 році за виробництвом даного виду продукту область зайняла друге місце серед регіонів держави.

Ось як виглядає рентабельність окремих видів продукції с/г виробництва (табл. 2.5).

Таблиця 2.5. Рентабельність окремих видів продукції с/г виробництва, у %

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Зерно	14,9	21,5	15,9	0,6	40,8	35,4	34,7	27,8
Соняшник	33,1	17,2	30,8	-17,9	43,9	82,6	70,4	37,2
Цукрові буряки (фабричні)	36,6	32,6	17,3	-0,9	26,6	15,9	0,0	18,1
Овочі відкритого грунту	117,5	30,6	35,5	20,1	-23,6	14,8	6,5	12,7
Картопля	63,7	3,1	-62,6	10,3	-30,4	10,1	-11,5	21,8
Плоди та ягоди	36,9	32,2	12,6	-1,4	3,3	91,2	26,5	56,9
Молоко	13,9	20,3	8,6	18,5	15,7	12,6	21,8	60,5
М'ясо великої рогатої худоби	-39,5	-25,3	-27,1	-44,3	-39,2	-10,8	-20,9	-12,2
М'ясо свиней	-27,4	-24,7	0,5	-7,6	5,5	16,5	11,3	11,2
М'ясо овець та кіз	-51,8	-40,9	-39,5	-65,6	-77,7	-55,6	40,0	54,8
М'ясо птиці	44,4	19,3	34,3	18,8	7,5	-11,4	-23,3	-9,4
Яйця	53,6	106,9	175,5	155,0	230,1	1,6	8,7	-5,0
Вовна	-82,4	-76,2	13,3	22,9	39,6	39,3	42,7	-21,7

Джерело: [59]

Таблиця рентабельності показує, що протягом останніх чотирьох років рослинництво є прибутковою галуззю. Зокрема, найрентабельнішим є вирощування соняшнику, зерна та плодів та ягід. У тваринництві прибутковим є виробництво молока і вирощування овець та кіз на м'ясо.

Тепер перейдемо до аналізу соціальної складової. Так, сільська освітня інфраструктура в Хмельницькій області характеризується задовільним станом. Однак, із 100 шкіл та дитячих садків близько 10 потребують капітального ремонту (табл. 2.6).

Наведені дані свідчать, що в Хмельницькій області порівняно із суміжними регіонами рівень зносу будівель загальноосвітніх закладів та дошкільних навчальних закладів є найнижчим і складає у 2018 р. 11,7% та

9,8%, відповідно. Однак, за останні 10 років зростає частка осіб без вищої освіти серед населення 25-60 років на 11,5%

Варто також відзначити високий рівень самосвідомості українських вчителів, які на власному ентузіазмі та патріотизмі забезпечують майже 100% рівень охоплення загальною середньою освітою дітей шкільного віку (6–18 років).

Таблиця 2.6. Регіональний зріз стану сільської освітньої інфраструктури в окремих регіонах України

Область	Технічний стан будівель загальноосвітніх шкіл, %		Відхилення (+, -)	Технічний стан будівель дошкільних навчальних закладів, %		Відхилення (+, -)	Частка осіб без вищої освіти серед населення у віці 25–60 років, %		Відхилення (+, -)
	2008 р.	2018 р.		2008 р.	2018 р.		2008р.	2018 р.	
Вінницька	20,6	16,2	-4,4	22,00	16,3	-5,7	71,6	65,2	-6,4
Житомирська	19,6	15,2	-4,4	20,90	10,9	-10,0	72,7	74,7	2,1
Рівненська	25,3	21,4	-3,9	24,20	16,6	-7,6	79,1	82,5	3,4
Тернопільська	22,0	25,2	3,2	20,40	21,8	1,4	75,1	75,7	0,6
Хмельницька	13,6	11,7	-1,9	12,30	9,8	-2,5	69,6	81,1	11,5
Чернівецька	28,0	31,7	3,7	29,60	28,0	-1,6	68,0	80,1	12,1

Примітка. Складено автором за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області

Аналіз соціальної інфраструктури повинен включати також дослідження рівня благоустрою сільських територій регіону (табл. 2.7)

Наведені дані свідчать, що більше 56% сільського населення Хмельницької області проживає в помешканнях без водопостачання та каналізації, 289 населених пункти не мають зупинки громадського транспорту і третина населення живе у помешканнях що не мають опалення. Такі побутові умови є вкрай незадовільними, що і змушує сільських жителів переїжджати в міську місцевість.

Демографічна ситуація в області напружена: кількість померлих значно перевищує кількість народжених. Природне скорочення населення сільських

територій відбувається за рахунок значного зменшення кількості народжених. В структурі населення сільських територій збільшується кількість осіб похилого та старечого віку, що вимагає відповідних змін у наданні медичної допомоги.

Таблиця 2.7. Загальна характеристика рівня благоустрою сільських населених пунктів окремих регіонів (станом на 1 січня 2019 р.)

Область	Частка сільського населення, яке проживає в квартирах, що не мають водопостачання, % до загальної кількості населених пунктів	Населені пункти, що не мають зупинки громадського транспорту, од.	Частка сільського населення, яке проживає в квартирах, що не мають каналізації, % до загальної кількості населених пунктів	Частка сільського населення, яке проживає в квартирах, що не мають опалення, % до загальної кількості населених пунктів
Вінницька	38,7	383	39,9	44,7
Житомирська	62,3	438	62,6	60,9
Тернопільська	17,6	182	21,6	14,6
Хмельницька	56,2	289	56,8	34,4
Чернівецька	7,3	61	7,5	19,8

Примітка. Складено автором за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області

У структурі захворювань перше місце вже на протязі багатьох років займають хвороби системи кровообігу (33,6%), на другому – хвороби органів дихання (17,3%), на третьому - хвороби органів травлення (9,7%). Поширеність хвороб ендокринної системи, розладів харчування, порушення обміну речовин становить 6,5% від усіх захворювань і займає четверте місце в структурі. Хвороби кістково-м'язової системи та сполучної тканини в структурі поширеності на п'ятому місці (5,6%). Питома вага цих п'яти класів хвороб становить в структурі захворюваності більш як 72 відсотка.

Медичну допомогу населенню області надають 100 закладів охорони здоров'я через збільшення кількості амбулаторно-поліклінічних закладів упродовж останніх років, яке відбувалось переважно за рахунок зростання чисельності центрів первинної медико-санітарної допомоги (ПМСД). Функціонує в області 31 центр ПМСД, у структурі всіх центрів діють 243 лікарські амбулаторії, структурними підрозділами яких є 835 ФАПів (ФП).

У закладах охорони здоров'я області працює 4576 фізичних осіб лікарів (без врахування зубних лікарів). Забезпеченість лікарями (без зубних) на 10 тис. населення становила 35,6 (при цьому у сільській місцевості працювало 2070 лікарів і забезпеченість становить 23,5) (2.8).

Зменшення кількості лікарняних закладів у 2013 році в порівнянні з 2012 роком пов'язане з тим, що у 2013 році було реформовано 2 районні лікарні та 19 сільських дільничних лікарень. Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів у 2013 році зменшилася за рахунок того, що сільські лікарські амбулаторії, які функціонували як самостійні амбулаторно-поліклінічні заклади, включено як структурні підрозділи створених районних центрів ПМСД.

Таблиця 2.8. Мережа закладів охорони здоров'я

Показники	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Кількість лікарняних закладів, одиниць	60	39	39	41	42	42	40
Кількість лікарських амбулаторно-поліклінічних закладів, одиниць	131	27	27	27	29	32	37
Кількість лікарняних ліжок - всього, тис. одиниць	10,9	10,61	10,45	10,46	9,64	9,44	9,34
Кількість лікарняних ліжок на 10000 населення, одиниць	82,78	80,94	80,13	80,62	74,99	74,3	74,04

На утримання закладів охорони здоров'я області у 2018 році спрямовано 2,6 млрд. грн. і у середньому на 1 жителя це склало 2020,6 гривень. Найвищі показники фінансової забезпеченості з розрахунку на 1 мешканця у 2018 році мали місце на наступних адміністративно-територіальних одиницях: м. Нетішин – 1772,0 грн., Ярмолинецький район – 1530,3 грн., Старосинявський район – 1452,7 грн. Найнижчі показники – у районах: Полонському – 1159,2, Кам'янець-Подільському – 1093,2, Дунаєвському – 1075,6, Хмельницькому – 1056,0 гривень.

Первинну медичну допомогу сільському населенню області надають 20 районних, 4 селищних, 1 сільський (Гуменецької ОТГ) та 1 міський (Волочиський) центри первинної медико-санітарної допомоги. До складу

районних та селищних центрів ПМСД входить 204 лікарських амбулаторій, з них безпосередньо у сільській місцевості – 153. Проводиться будівництво 27 амбулаторій з житлом для лікаря, з них 10 для відкриття нових амбулаторій та 17 нових приміщень для діючих амбулаторій.

Таким чином, проведений аналіз свідчить, що з одного боку спостерігається зростання доходів населення в сільській місцевості, збільшення обсягів виробництва продукції рослинництва та окремих категорій продукції тваринництва, має місце задовільний рівень забезпечення жителів сільських територій освітніми закладами та закладами охорони здоров'я. З іншого боку, спостерігаємо значне погіршення демографічної ситуації як за рахунок природного скорочення населення в сільській місцевості, так і за рахунок міграційних процесів. Крім того, має місце старіння сільського населення та незадовільні умови побутового проживання.

2.2. Стан навколишнього природного середовища сільських територій регіону

Для визначення перспектив впровадження сталого управління сільськими територіями регіону важливо також провести аналіз третьої складової сталого розвитку – екологічної. Проведемо аналіз стану навколишнього природного середовища Хмельницької області.

Так, стан атмосферного повітря по Хмельницькій області залишався стабільним і за останні роки значно не погіршився. За інформацією суб'єктів моніторингу довкілля за період 2013-2018 рр. не було виявлено екстремальних рівнів забруднення з причин аварій техногенного походження та несприятливих природних явищ. Не було, також, встановлено наднормативних викидів стаціонарними джерелами підприємств, які б суттєво вплинули на стан атмосферного повітря (табл. 2.9).

Таблиця 2.9. Викиди в атмосферне повітря

Роки	Викиди в атмосферне повітря, тис.т.			Щільність викидів у розрахунку на 1 кв.км, кг	Обсяги викидів у розрахунку на 1 особу, кг	Обсяг викидів на одиницю ВРП (тис.тонн/грн)
	Усього	у тому числі				
		стаціонарними джерелами	пересувними джерелами			
2013	79,7	16,4	63,3	3863	60,5	0,0000031
2014	80,7	17,2	63,5	3914	61,6	0,000003
2015	79,2	17,1	62,1	3839	60,7	0,0000023
2016	75,5	18,3	57,2	3660	58,2	0,0000018
2017	-	21,7	- ¹	1053	16,85	-
2018	-	21,07	- ¹	1021	16,46	-

Примітки: 1. Викиди від пересувних джерел за 2018 рік в Головному управлінні статистики в Хмельницькій області відсутні, так як не входять до плану робіт Держстату України.

2. Складено за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області

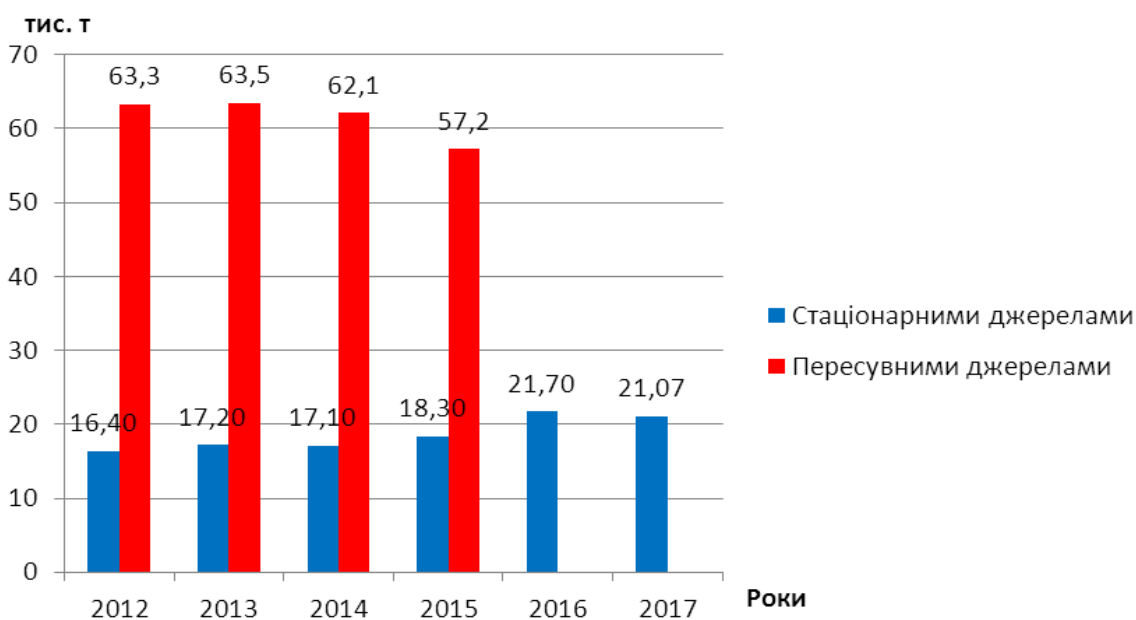

Рисунок 2.13 – Динаміка викидів у атмосферне повітря

Джерело: [59]

Скорочення обсягів викидів в атмосферне повітря відбулось у районах області: Городоцькому (-0,034 тис. тонн), Деражнянському (-0,020 тис. тонн), Дунаєвецькому (-0,023 тис. тонн), Красилівському (-3,439 тис. тонн), Летичівському (-0,042 тис. тонн), Хмельницькому (-0,149 тис. тонн). Збільшення обсягів викидів в атмосферне повітря відбулось у Волочиському

(+1,098 тис. тонн), Кам'янець-Подільському (+1,038 тис. тонн), Полонському (+2,861 тис. тонн) та ряді інших районів.

Найбільшу частку у сумарний викид забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних джерел внесли у 2018 році оксид вуглецю – 6,024 тис. тонн та діоксид азоту – 5,272 тис. тонн.

Викиди діоксиду сірки зменшилися на 1,099 тис. тонн, по речовинах у вигляді суспендованих твердих частинок – на 0,155 тис. тонн, по неметанованим летким органічним сполукам – на 0,153 тис. тонн. Збільшення відбулось по оксидах азоту – на 0,157 тис. тонн, по оксиду вуглецю – на 0,384 тис. тонн у порівнянні з попереднім роком.

Спостереження за станом атмосферного повітря проводяться:

– Хмельницьким обласним центром з гідрометеорології на двох стаціонарних постах в м. Хмельницькому за 9 інгредієнтами (пил, діоксид сірки, оксид вуглецю, діоксид азоту, оксид азоту, фенол, хлороводень, аміак, формальдегід);

– Відокремленим підрозділом «Хмельницька АЕС» - за двома забруднюючими речовинами (оксиди сірки та азоту) в м. Нетішині.

Основним джерелом забруднення атмосфери населених пунктів були автотранспорт, кількість якого щороку збільшується, котельні окремих підприємств, підприємства, які у виробництві використовують полімери, а також спалювання сміття та опалого листя.

Таблиця 2.10. Основні забруднювачі атмосферного повітря

№ з/п	Назва об'єкта	Усього викидів, т/рік					
		2013	2014	2015	2016	2017	2018
1.	Публічне акціонерне підприємство «Подільський цемент»	6587,4	6773,7	7568,8	7060,5	7391,0	7625,237
2.	ТОВ «Понінківська картонно-паперова фабрика-Україна»	*	*	*	2056,709	4562,576	2925,637
3.	Красилівське ЛВУМГ філії «Київтрансгаз» ПАТ «Укртрансгаз»	3370,9	3431,1	2619,0	612,3	*	1474,401

Примітка. Складено за даними Головного управління статистики в Хмельницькій області.* Інформація відсутня

Найбільшим забруднювачем в області залишається ПАТ «Подільський цемент», викиди якого за період з 2013 по 2018 рр. склали 43006,637 тис. тонн (67,14% від загальної кількості викидів). До найбільших забруднювачів також зараховано Красилівське ЛВУМГ філії «Київтрансгаз» ПАТ «Укртрансгаз» викиди якого склали 11507,701 тис. тонн (17,96% від загальної кількості викидів) та ТОВ «Понінківська картонно-паперова фабрика» викиди якого склали 9544,922 тис. тонн (14,9% від загальної кількості викидів).

За видами економічної діяльності викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря найбільшу частку займають підприємства обробної промисловості (64,8%). За період з 2013 по 2018 роки обсяг викидів в атмосферне повітря становив 61,766 тис. тон.

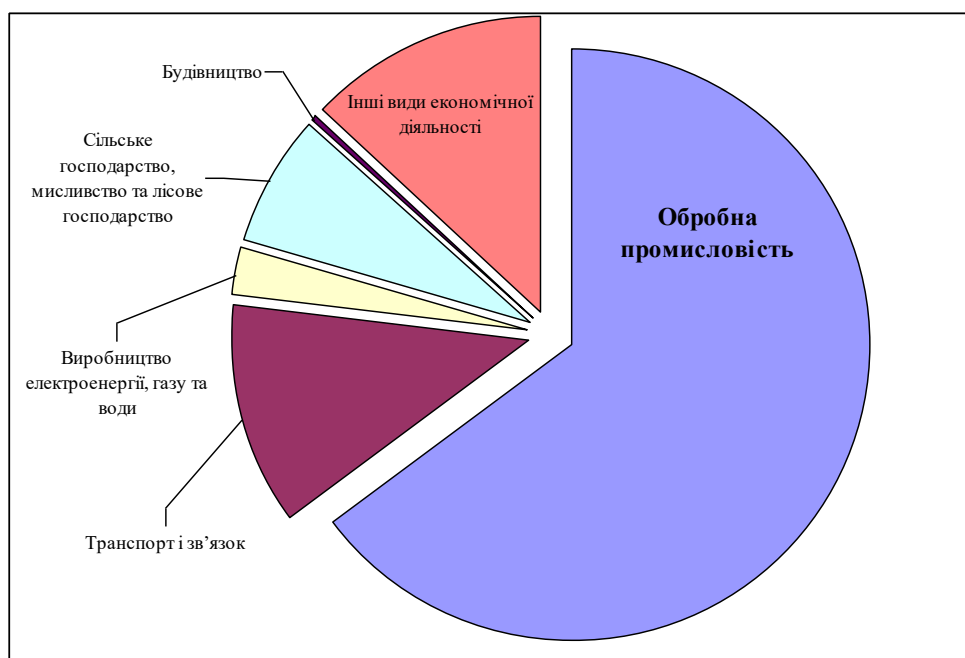

Рисунок 2.14 – Структура викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря за видами економічної діяльності

Джерело: [59]

Водні ресурси Хмельницької області складаються з поверхневого стоку (в середньому 2,1 млрд. м³/рік) і запасів підземних вод (прогнозні – 720 тис. м³/рік, затвержені – 170,6 млн. м³/рік). Водозабезпеченість місцевим поверхневим стоком одного жителя області становить 1,6 тис. м³ при середній

по Україні 1,1 тис. м³, проте води нерівномірно розподіляються як по території, так і по сезонам року, але в основному всі галузі забезпечені необхідною кількістю води, хоча якість не завжди відповідає вимогам.

Поверхневі водні ресурси середнього по водності року (P=50%) становлять 9,202 млрд. м³. В маловодний рік (P=95%), вони зменшуються до 4,953 млрд. куб. метрів. Модуль річного поверхневого стоку змінюється по території області від 4,5 до 1,8 л/с з 1 квадратного кілометра. Частина стоку формується за межами області і надходить транзитом до Хмельницької області.

Водозабезпеченість місцевим поверхневим стоком одного жителя області становить 1,6 тис. м³ при середній по державі 1,1 тис. м³, проте води нерівномірно розподіляються як по території, так і по сезонам року, але в основному всі галузі забезпечені необхідною кількістю води, хоча якість не завжди відповідає вимогам.

Основними користувачами підземної води в усіх басейнах річок області є підприємства комунального господарства та харчової промисловості. В сільській місцевості водоспоживання, в основному, здійснюється з криниць та в меншій ступені з комунальних водопроводів. В цілому населення області забезпечено питною підземною водою. В той же час в Придністров'ї, яке відноситься до районів з дефіцитом підземних вод, та Хмельницьке Полісся (Полонський район), де великий вміст в підземній воді радонових сполук, забезпечується питною водою за рахунок поверхневих водозаборів (міста Кам'янець-Подільський та Полонне).

Враховуючи достатні запаси як поверхневих так і підземних вод, господарство і населення Хмельницької області, були повністю забезпечені водою.

За даними статистичної звітності за формою 2 ТП–водгосп (річна) забір води у 2018 році становив 106,2 млн. м³, що на 2 млн. м³ більше ніж у 2017 році. З поверхневих водних об'єктів забрано 65,27 млн. м³ (у 2017 році – 63,51 млн. м³). Найбільші об'єми забору поверхневої води протягом року здійснювали ВП «Хмельницька АЕС», Полонське підприємство водопровідно-

каналізаційного господарства, орендарі ставків (переважно весною), цукрозаводи (переважно восени), ПАТ «Подільський цемент» (м. Кам'янець-Подільський).

Забір води з підземних водоносних горизонтів становив 40,93 млн. м³ (у 2016 році – 40,69 млн. м³). Використання води порівняно з минулим роком збільшилось з 76,55 млн. м³ до 78,26 млн. м³. Порівняно з минулим роком збільшилось використання води на виробничі потреби з 48,75 млн. м³ до 50,31 млн. м³ та зменшилось на господарсько-питні потреби – з 26,33 млн. м³ до 26,14 млн. куб. метрів (табл. 2.11).

Таблиця 2.11. Основні показники використання і відведення води, млн. м³

Показники	2014	2015	2016	2017	2018
Забрано води з природних водних об'єктів - всього	119,9	109,7	101,7	104,2	106,2
Спожито свіжої води (включаючи морську) з неї на	81,22	69,89	67,08	76,55	78,26
- виробничі потреби	41,87	32,46	40,55	48,75	50,31
- побутово-питні потреби	30,59	29,17	25,07	26,33	26,14
- зрошення	0,034	0,004	0,007	0,019	0,65
- сільськогосподарські потреби	2,285	1,86	1,46	1,44	1,74
- ставково-рибне господарство	6,433	1,430	73,63	50,24	-
Втрати води при транспортуванні	13,25	12,69	11,89	11,13	10,58
Загальне водовідведення з нього	33,0	32,29	42,62	37,75	51,18
у поверхневі водні об'єкти	29,11	28,75	39,95	35,05	35,17
у тому числі					
- забруднених зворотних вод	0,821	1,389	0,648	0,427	0,606
- з них без очищення	0,117	0,432	0,104	-	-
- нормативно очищених	25,888	24,06	27,83	29,75	29,9
- нормативно чистих (без очистки)	2,401	3,3	11,48	3,38	3,28
Обсяг оборотної та послідовно використаної води	3093	2520	2849	2858	2737
Частка оборотної та послідовно використаної води, %	3808,2	2297,2	2801,4	2742,8	2801,3
Потужність очисних споруд	108,4	112,1	139,4	139,0	147,2

Джерело: [59]

На території Хмельницької області скид зворотних вод у водні об'єкти здійснюють 80 водокористувачів. Повна біологічна очистка з подальшим скидом очищених стічних вод у водні об'єкти здійснюється на 54 комплексах очисних споруд.

Загальні скиди зворотних вод становили 51,18 млн. м³, в минулому році було скинуто 37,75 млн. м³ зворотних вод. Збільшилися обсяги скидання недостатньо-очищених зворотних вод, в 2017 році вони склали 0,606 млн. м³, у 2016 році – 0,427 млн. м³. У 2017 році відсутні скиди неочищених зворотних вод. Загальний вміст забруднюючих речовин скинутих в складі зворотних вод у поверхневі водні об'єкти збільшився з 21,001 тис. тонн у 2016 році до 21,821 тис. тонн у 2017 році.

В загальному у 2017 році, порівняно з 2016 роком, скиди забруднюючих речовин, які визначені в державній звітності по формі № 2ТП-водгосп (річна), збільшились: по хлоридам +0,062 тонни, фосфатам +6,83 тонни, сухому залишку +0,74 тонни.

Проте зменшились по сульфатам – 0,042 тони, міді – 0,145 тони та нікелю -0,033 тони.

Протягом 2018 року у Хмельницькій області утворилося відходів I – III класів небезпеки 336,6 т у порівнянні з минулими роками найбільше, IV – класу небезпеки відходів утворилося найбільше у 2013 році – 1834,423 тис. т. У 2018 році порівняно з 2015 роком обсяги утворення відходів I – II класів небезпеки збільшились. Обсяги утворення відходів IV – класу небезпеки відходів порівняно з 2017 роком зменшились (рис. 2.15).

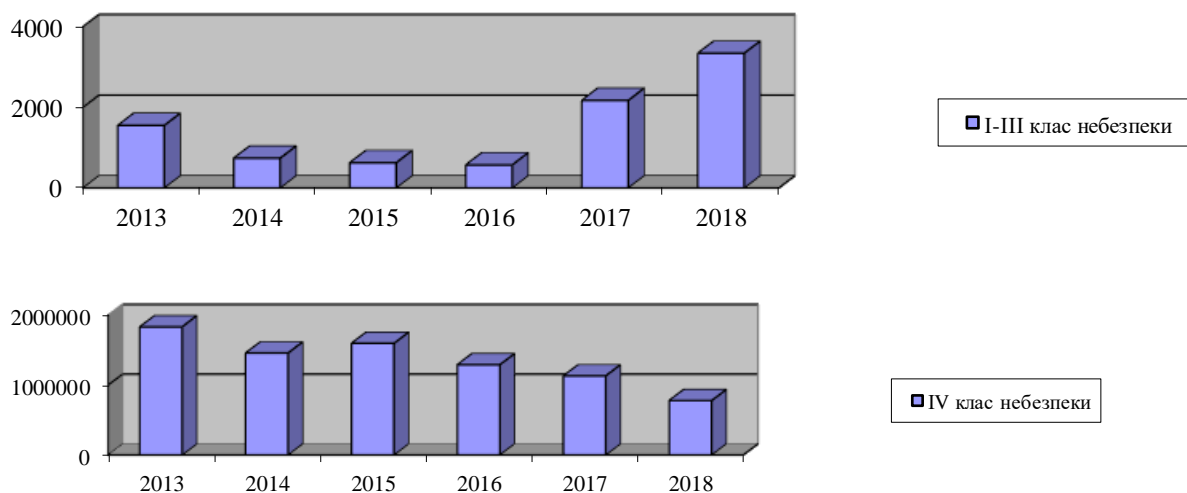

Рисунок 2.15 – Динаміка утворення відходів I - IV – класів небезпеки, тис. тонн

Джерело: [59]

Накопичення відходів I – III класів небезпеки відходів у 2018 році становило 1827,32 т, що у порівнянні з 2013 роком на 4422,4465 т менше. У 2018 році накопичено найбільше відходів IV класу небезпеки, що становить 8649163,321 тон у порівнянні з 2013 роком обсяг накопичення зріс на 1103749,921 тон.

Найбільше місце у загальній кількості відходів, що утворились займають відходи рослинного походження, у 2017 році яких утворилось – 767412,3 т, у 2018 році яких утворилось на 330719,8 т менше. На підприємствах спиртової промисловості найбільше утворилося барди мелясної у 2013 році – 8197,9 т, що на 5003 т більше ніж у 2018 році; цукровими підприємствами утворено дефекату найбільше у 2017 році – 89823,1 т, що на 78778,1 т більше, ніж у 2018 році; виробниками сільськогосподарської продукції утворено найбільше у 2013 році – 31713,4 т зернових відходів, що на 16576,0 т більше, ніж у 2018 році.

У 2018 році комунальними підприємствами У Хмельницькій області на полігони та сміттєзвалища вивезено 226,6 тис. т відходів. Основним способом видалення відходів твердих побутових відходів є їх захоронення на полігонах та сміттєзвалищах області (рис. 2.16).

На території області нараховується 750 полігонів та сміттєзвалищ (під них виділено площу 574,35 га). В області функціонують 6 перевантажених полігонів, які потребують розширення або закриття у містах Хмельницький, Кам'янець-Подільський, Нетішин, Старокостянтинів, Славута, Шепетівка.

У містах та селах комунальними підприємствами недостатньо запроваджується система роздільного збирання відходів, що значно зменшило би обсяги накопичення на полігонах відходів, що є вторинною сировиною (скло, пластик, відходи паперу). Полігони твердих побутових відходів експлуатуються за відсутності проектної документації, без виконання інженерних досліджень, геологічних та гідрогеологічних вишукувань, екологічних та санітарно-гігієнічних досліджень. В сільській місцевості формуються стихійні звалища побутових відходів, що досить негативно впливає на екологічну ситуацію

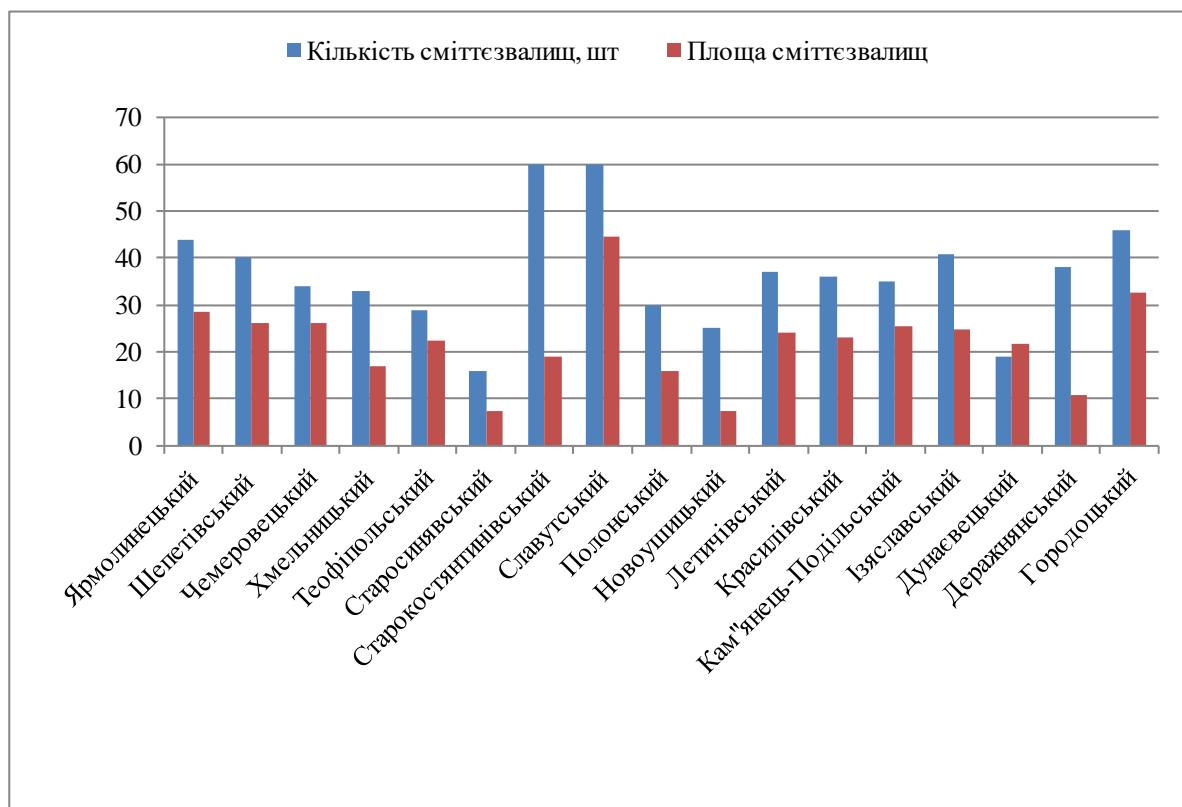

Рисунок 2.16. – Кількість сміттєзвалищ по адміністративних районах станом на 01.01.2019 року

Джерело: [59]

Отже, стан навколишнього природного середовища в регіоні залишається задовільним. Стан атмосферного повітря області є стабільним і за останні роки значно не погіршився. Основним джерелом забруднення атмосфери населених пунктів в сільській місцевості є автотранспорт, кількість якого щороку збільшується, котельні окремих підприємств, підприємства, які у виробництві використовують полімери, а також спалювання сміття та опалого листя. Критичним є стан поводження з твердими побутовими відходами: відсутня пропаганда серед населення щодо необхідності сортування сміття, створюються стихійні сміттєзвалища, а вже існуючі давно вичерпали свою проектну ємність. Тому з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій області необхідною є розробка заходів із стимулювання соціо-екологічної складової їх функціонування.

РОЗДІЛ 3

ВИЗНАЧЕННЯ НАПРЯМІВ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

3.1. Удосконалення системи управління сталим розвитком сільських територій Хмельницької області

Динамічність економічного та технологічного розвитку більшості розвинених країн світу зумовлює появу нового комплексного підходу формування стратегічних пріоритетів, за якого господарсько-економічні, соціально-екологічні та екологічні цілі інтегруються у своєму взаємовпливі. Стратегічні пріоритети ринкової трансформації в окремих сільських районах Хмельницької області передбачають підвищення ролі несільськогосподарської діяльності, яка стане надійним джерелом працевлаштування сільського населення, а також забезпечить збільшення внесків у місцеві бюджети.

Стратегічним напрямом сталого розвитку сільських територій є формування передумов для підвищення інвестиційної привабливості об'єднаних територіальних громад Хмельницької області, що доцільно забезпечити через:

- зменшення рівня орендної плати за промислові площі;
- введення понижувального коефіцієнта під час оплати за використані енергоносії (передусім за електричну енергію);
- забезпечення передумов для формування ефективної конкуренції;
- передбачення спеціальних режимів оподаткування для малого та середнього бізнесу, що працюють на сільських територіях.

Окремим стратегічним пріоритетом сталого розвитку сільських територій Хмельницької області є підвищення заробітної плати та подолання негативних тенденцій, пов'язаних із неповною зайнятістю сільського населення. У районах з низьким рівнем активності та високим рівнем безробіття поява будь-якого нового виду діяльності може мати мультиплікативний синергетичний ефект,

який спрацьовує за рахунок інших секторів і може сприяти новим можливостям для диверсифікації аграрних видів діяльності, тим самим підтримуючи населення, раніше задіяне в сільськогосподарському виробництві.

Крім того, в умовах фінансово-економічної децентралізації особливу увагу слід приділяти формуванню економічно спроможних територіальних громад, зокрема, в досягненні таких пріоритетів:

- формування системи захисту прав власності на землі сільськогосподарського призначення, для яких мають бути визначені чіткі правила купівлі-продажу;

- забезпечення частки державного фінансування інфраструктурних проектів для підтримки депресивних сільських територій задля збереження їх соціального потенціалу;

- формування передумов для впровадження енергоефективних та сприятливих для довкілля технологій, що забезпечуватиме високу продуктивність економіки сільських територій.

Ще однією рушійною силою, яка може бути стратегічним орієнтиром для сталого розвитку сільських територій Хмельницької області, є можливість сформувати привабливі умови проживання людей, особливо після виходу на пенсію. При цьому для комфортності життя варто вдосконалити побутову, транспортну та медичну інфраструктуру за аналогією, наприклад, з Іспанією, де наявна тенденція переміщення пенсіонерів (останнім часом навіть англійських, французьких і німецьких) для проживання у сільській місцевості мала позитивний вплив на сільську економіку цієї країни.

Зазначене підтверджує, що формування стратегічних пріоритетів при управлінні сталим розвитком сільських територій передбачає адекватну оцінку будь-яких економічних, екологічних, соціальних або адміністративних проблем виключно на комплексній основі як з погляду загальнодержавних проблем, так і можливостей локальних територій у задоволенні потреб конкретних людей, для яких проблема безробіття є основною, оскільки вона автоматично веде до бідності сільського населення, а це загрожує зниженню належного рівня

Наведена схема передбачає реформування системи управління сталим розвитком сільських територій на основі:

- 1) нормативно-правового забезпечення розвитку сільських територій (зокрема, йдеться про інституціоналізацію старост і префектів);
- 2) стратегічного планування на основі посилення ролі територіальних громад сіл і селищ, що мають вільний доступ до фонду розвитку сільських територій;
- 3) розвитку державно-приватного партнерства з реалізації проектів сталого розвитку сільських територій та залучення інвестицій;
- 4) створення реєстру непродуктивних земель, на яких можна вирощувати енергетичні культури, зокрема, для промислового коноплярства, вирощування енергетичної верби тощо.

Нова система управління передбачає комплексну трансформацію економіки сільських територій за такими напрямками:

- 1) інституціоналізація соціальної відповідальності агрохолдингів та інших великих підприємств, що функціонують на території сільської громади;
- 2) формування передумов для інвестицій не лише в агроекономічну, а й у соціально-культурну, екологічну та інформаційно-комунікаційну сфери.

Останній напрям передбачає оновлення освітньої системи, яка готує фахівців сільськогосподарського напрямку. А саме, у результаті швидких темпів НТП виникає потреба неперервної освіти упродовж усього життя, а для більшості вітчизняних агрономів та фермерів-початківців немає можливості отримати доступ до системи дистанційного навчання або ж таке навчання не є актуальним та не містить елементів випереджаючої освіти.

З огляду на євроінтеграційні прагнення України, на нашу думку, недоречно обмежуватися виключно національними орієнтирами, закладеними у відповідних офіційних стратегічних документах. Тому, враховуючи програмні ініціативи Стратегії “Європа 2020” [181], уточнимо ключові стратегічні пріоритети для сталого розвитку сільських територій Хмельницької області, які мають передбачати:

- створення сприятливих умов для іноземних інвестицій у розвиток органічного виробництва та суміжну науково-дослідну діяльність;
- зменшення частки непоновлюваних джерел енергії;
- збільшення частки сільського населення, що має базову або повну вищу освіту;
- стимулювання сільського населення до здорового способу життя, формування національних традицій його ведення;
- формування передумов для забезпечення соціально-економічної згуртованості новостворених територіальних громад;
- забезпечення економічного зростання та добробуту сільського населення з метою подолання тотальної бідності і соціально-культурного вакууму.

Сталий розвиток сільських територій неможливий без розширеного відтворення екологічно безпечної органічної продукції, для чого потрібно змінити сутність прийняття управлінських рішень, які мають базуватися на чітких математичних розрахунках, щоб можна було оцінити наслідки господарювання і виявити рівень ефективності управлінців.

Таким чином, необхідною умовою сталого розвитку сільських територій є екологізація агровиробництва та розширення неаграрного сільського бізнесу, що передбачає наявність стимулюючих факторів.

Більш того, законодавство ЄС стосовно нормалізації політики екологізації дозволяє гармонізувати товарні стандарти з дотриманням високих вимог до екологічно небезпечного виробництва та збереження навколишнього середовища для реалізації принципів справедливої конкуренції через заходи щодо: захисту дикої природи та її мешканців; підтримки та збереження чистоти водойм; попередження екологічного забруднення внаслідок знищення відходів як промислового, так і побутового походження; збереження озонового шару планети [20].

Отже, з одного боку, екологізація аграрного виробництва, яке є основою наповнення сільських бюджетів, можлива за рахунок введення непрямого

оподаткування виробленої сільгосппродукції, вирощування якої заподіяло шкоди земельним, водним або іншим видам природних ресурсів. Подібна практика характерна для оподаткування основних видів енергоносіїв: нафтопродуктів, природного газу, вугілля, де діє принцип «споживач платить» [20; 4; 46]. З іншого боку, потрібно використовувати метод, що сприятиме збільшенню надходження так званих «зелених податків». Слід задіяти економічне стимулювання природоохоронних заходів у вигляді податкових пільг (рис. 3.2).

Підсумуємо позицію ряду дослідників щодо доцільності в ринкових умовах стимулювати природоохоронну діяльність через реалізацію права на забруднення, яке можна продавати як великому агрохолдингу, так і фермерському господарству, причому останнє зможе вільно продавати свою невикористану частку. Відповідно, важливо паралельно запровадити соціоеколого-економічний спосіб управління аграрним сектором на рівні районів Хмельницької області, що є підсистемою загальної системи управління, яка реалізує цілі охорони навколишнього середовища і раціонального природокористування при плануванні, моніторингу контролі господарських дій для забезпечення збалансованого функціонування екосистем [28, 62, 45].

Ці зміни в управлінській діяльності, на нашу думку, сприятимуть сталому розвитку сільських територій, оскільки екологічний маркетинг при виході на світові аграрні ринки зможе відіграти вирішальну роль у становленні України як світового гаранта продовольчої безпеки, де екологічність продукції є стратегічним пріоритетом для досягнення конкурентної переваги. Подібна тенденція спостерігається й на внутрішньому споживчому ринку, оскільки останнім часом приділяється значна увага екологічному маркуванню продуктів харчування на вміст ГМО.

Рисунок 3.2 – Напрями стимулювання екологізації сільських територій

Примітка. Сформовано автором.

На сучасному етапі поряд з процесами екологізації, необхідно реформувати і систему регулювання розвитку економіки сільських територій. Її слід переорієнтувати на першочергові заходи розвитку сільських територій:

становлення та захист малого підприємництва та сприяння переорієнтації економічної системи сільських територій на засади соціально - орієнтованої економіки.

В умовах розширення економічних повноважень органів місцевого самоврядування, для запобігання корупції необхідним є контроль громади та надання їй права впливати на економічні процеси на сільській території (табл. 3.1).

Таблиця 3.1. Пропозиції щодо розподілу функцій суб'єктів управління сільськими територіями щодо регулювання економіки

Напрямок	Органи державної влади	Органи місцевого самоврядування
1	2	3
Бюджетно-податковий	- оптимізація системи оподаткування для аграрних підприємств, малих форм господарювання, які функціонують у сільській місцевості (у т.ч. несільськогосподарських),	- стягнення податків з суб'єктів господарювання, які функціонують на сільській території, контроль за їх сплатою та притягнення до відповідальності у разі порушення податкового законодавства; ініціювання надання податкових пільг соціально орієнтованим суб'єктам господарювання;
	- системи місцевих податків та зборів;	- встановлення розміру місцевих податків та зборів, їх стягнення та контроль за цим процесом;
	- регулювання фінансово-господарської діяльності суб'єктів господарювання, зокрема встановлення норм відрахування у різні фонди;	- контроль за використанням відрхованих до різних фондів коштів, встановлення пільг для соціально орієнтованих суб'єктів господарювання;
	- регулювання процесу формування та використання коштів державного бюджету у розвитку сільських територій.	- формування та використання місцевих бюджетів.
Кредитний	- регулювання діяльності фінансово-інвестиційних установ, зокрема комерційних банків, з метою залучення кредитних ресурсів для розвитку сільських територій та суб'єктів їх господарювання.	- ініціювання створення кредитних спілок; - реалізація комплексу заходів щодо залучення інвестицій, у тому числі іноземних; - сприяння малим суб'єктам господарюванню у отриманні кредитних ресурсів у комерційних банках; - надання за рахунок місцевого бюджету фінансової допомоги представникам малого та індивідуального підприємництва, діяльність яких має стратегічне значення для розвитку території.
Адміністративно-економічний	- демонополізація економіки сільських територій, зокрема регулювання діяльності агрохолдингів та забезпечення малим формам господарювання у сільській місцевості рівного доступу до ринків, в першу чергу ринків збуту;	- контроль за дотриманням антимонопольного законодавства, право звернення до відповідних органів державної влади у разі його порушення; - розробка та впровадження системи захисту місцевих товаровиробників на внутрішньому та зовнішньому ринках збуту.
	- макроекономічне планування розвитку економічної системи сільських територій;	- розробка та впровадження короткострокових та середньострокових планів розвитку сільської території;

Продовження табл..

1	2	3
	- формування системи економічних, екологічних та соціальних стандартів і нормування у відповідності до європейських вимог;	- участь у розробці економічних, екологічних та соціальних стандартів і нормування у відповідності до європейських вимог;
	- ліцензування;	- ліцензування економічної діяльності, що здійснюється на сільській території;
	- списання кредитної та податкової заборгованості, перерозподіл амортизаційних відрахувань для малих форм господарювання, які діють у сільській місцевості;	- ініціювання перед відповідними органами державної влади списання кредитної та податкової заборгованості, перерозподіл амортизаційних відрахувань для малих форм господарювання, які діють у сільській місцевості;
	- регламентування зовнішньоекономічної діяльності сільських товаровиробників.	- сприяння зовнішньоекономічній діяльності сільських товаровиробників.
Ціновий	- нагляд за цінами, непрямий вплив на ціни, у першу чергу на агропродовольчі товари;	- моніторинг та контроль за цінами всередині території, ініціювання притягнення до відповідальності суб'єктів господарювання у разі порушення відповідного законодавства;
	- встановлення фіксованих пільгових цін і тарифів (межі їх підвищення) для малих форм господарювання у сільській місцевості з метою стимулювання виробництва товарів та послуг.	- встановлення пільгових цін і тарифів (межі їх підвищення) для малих форм господарювання у сільській місцевості з метою стимулювання виробництва товарів та послуг.

Примітка. Розроблено автором.

Щодо відповідальності суб'єктів управління сільськими територіями, то вони підзвітні, особливо органи місцевого самоврядування, перед громадами. Органи державної влади також виконують контролюючі функції, але не у відповідності до своїх відомчих цілей та задач, а інтересах народу України.

Реалізація вищезапропонованої моделі управління сприятиме створенню самодостатніх громад, які матимуть заснований на принципах соціальної відповідальності та партнерства повноцінний економічний механізм задоволення потреб її жителів (нинішніх та майбутніх поколінь), захисту їх економічних інтересів як на локальному ринку, так і регіональному та загальнодержавному ринках. З огляду на історію нашої держави трансформаційні зміни не з позиції передачі владних повноважень територіальних громадам зверху, а повернення їх природних прав, дасть змогу апелювати до давніх традицій українців щодо правил життя в громаді на засадах взаємодопомоги, взаємоповаги тощо.

3.2. Впровадження еко-інновацій як фактор забезпечення сталого розвитку територіальних громад

У результаті загальної світової тенденції споживацького ставлення до природи і до всіх її ресурсів, ми отримуємо чималу кількість негативних наслідків (забруднені ґрунти, води і повітря, виснаження багатьох невідновних природних копалин, глобальні зміни клімату, втрата біорізноманіття). Стає очевидно, що перехід до нової моделі економіки неминучий у силу сформованої екологічної ситуації. Провівши моніторинг та оцінюючи ситуацію, багато розвинених країн стають на шлях «зеленої економіки», розвиваючись саме в напрямку «еко-інновацій».

Традиційно поняття «інновація», «інноваційний процес» «інноваційний розвиток» розглядаються науковцями як економічні категорії, і більшість дослідників-економістів їх розкривають крізь призму розвитку підприємницької (промислової) діяльності, не торкаючись аспектів територіального розвитку. Інноваційний розвиток територіальної громади, як і всієї країни в цілому, залежить від наявності тих самих передумов (або компонентів), які складають основу інноваційної системи – інноваційних ресурсів, інноваційної інфраструктури, інноваційних процесів. Підґрунтям для забезпечення розвитку територіальної громади на основі еко-інновацій є відповідна нормативно-правова та місцева організаційно-розпорядча база, інноваційна культура, а також система знань та інформації, якими «володіє» дана громада. Суб'єктами управління інноваційним розвитком територіальної громади виступають господарські об'єднання, підприємства та організації різних форм власності, приватні підприємці, які здійснюють інноваційну діяльність на території муніципального утворення, навчальні та наукові заклади, що реалізують підготовку та підвищення кваліфікації кадрів для здійснення інноваційної діяльності, інші установи та відомства, що забезпечують контроль за належним використанням інноваційного потенціалу та інноваційної інфраструктури.

Абсолютною інновацією у сфері розвитку територіальних громад є результат реалізації інноваційного проекту, який має на меті створення нового суспільно-значущого (соціально- та економічно- та екологічно- корисного) продукту, що не має аналогів у світі, і такого, що можна запатентувати. У свою чергу, відносною інновацією можна вважати як продукт, так і сам підхід (або процес) до його створення, які, незважаючи на наявність аналогів у світі, будуть сприйматися як нові саме для конкретної території, і які сприяють підвищенню рівня та якості життя конкретної територіальної громади. Так, до відносних інновацій в аспекті реалізації проектів місцевого розвитку можна віднести нові (комбіновані, інтегровані, інкорпоровані тощо) підходи, методики, концепції або суто нові рішення, що підвищують ефективність управлінської або проектної діяльності по створенню продукту проекту, унікального для певної території або певної групи населення, а також покращують результат цієї діяльності. Такі еко-інновації більшою мірою сфокусовані на запозиченні передового вітчизняного й зарубіжного досвіду та кращих практик, їх адаптації до конкретних місцевих умов та реалій.

Частіше за все проекти на рівні місцевого самоврядування, тобто у сфері розвитку територіальних громад є відносно інноваційними, і продукти, що створюються у результаті реалізації таких проектів, можуть мати аналоги в інших регіонах країни або у світі. Але ураховуючи те, що відносно даної території запропоноване проектом рішення щодо досягнення мети, або створений кінцевий продукт будуть сприйматися місцевим населенням як нові та будуть затребувані ні місцевому ринку, можна зробити висновок, що такий продукт обумовить унікальність, соціальну значущість і відносну інноваційність даного проекту.

Отже, ураховуючи все вищевказане, під еко-інновацією у сфері місцевого розвитку пропонується розуміти будь-яке абсолютне або відносне нововведення у вигляді продукту (підходу / технології / послуги), що приводить до якісної зміни стану системи, і яке, згідно із Законом України «Про інноваційну діяльність», забезпечує конкурентоздатність створюваного

продукту і приводить до істотного поліпшення рівня та якості життя територіальної громади та зменшує рівень навантаження антропогенного впливу на навколишнє середовище.

Ключовою ознакою інноваційного розвитку територіальної громади є, у першу чергу, її досягнення, спроможність вийти на вищий щабель розвитку з орієнтиром на європейський рівень надання послуг у всіх життєво важливих для неї сферах (технічній, економічній, соціальній, науково-освітній, культурній, екологічній тощо) з урахуванням наявного інтелектуального та кадрового потенціалу, фінансового забезпечення та розвитку інноваційної інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці, що, зокрема, відповідає вимогам до спроможної територіальної громади, визначеним у Методиці формування спроможних територіальних громад [49].

На основі цього можна вважати, що інноваційний розвиток територіальної громади означає переведення її на нові стандарти управління, що забезпечують отримання соціального, економічного, екологічного ефектів, високі (випереджувальні) темпи покращення рівня та якості життя членів громади.

Як приклад, до еко-інновацій в сфері управління розвитком об'єднаної територіальної громади можна віднести інтегрований підхід щодо запровадження системи енергозбереження у конкретному населеному пункті через встановлення енергозберігаючих ламп у комбінації з іншими заходами технічного характеру, зокрема, з паралельним встановленням сонячних батарей. Пропонуємо реалізувати такий проект на території с. Гвардійське.

На даний час гостро постала проблема енергопостачання, у зв'язку з чим відновлювальні та альтернативні джерела енергії виходять на перший план. Автономні вуличні ліхтарі – це сучасні світлодіодні і фотоелектричні технології, які відповідають умовам вуличного освітлення. Ці системи є економічною альтернативою традиційному освітленню оскільки не потребують затрат енергоносіїв, використовують екологічно чисту енергію, мають довгий термін експлуатації, стійкість до впливу природних факторів, являють собою

економічне та надійне джерело енергії з привабливим виглядом. Пропонований нами проект розроблений з метою заміни традиційних джерел енергії на альтернативні. Реалізація проекту надасть можливість придбати та змонтувати 20 сонячних батарей та 10 акумуляторів для вуличного освітлення, що забезпечить перетворення енергії сонця в електричну.

Робочим проектом будівництва вуличного освітлення на сонячних батареях передбачено влаштування світлодіодних ліхтарів. Для живлення ліхтарів вуличного освітлення застосовуються сонячні фотоелектричні модулі. Модулі разом із ліхтарем закріплюються на спеціальному каркасі, звареному із металевих кутиків та встановленому на опорі висотою 6,5 м. Виконаний із металевої труби квадратного січення 100x100x6мм. Під опору влаштовується фундамент глибиною 1,6 м. Сама опора заглиблюється в землю на глибину 1,5.

Впровадження даного проекту набуде не лише соціального, а й економічного значення. Адже вирішить проблеми економії коштів бюджету громади та забезпечить вуличне освітлення за допомогою відновлювальних джерел енергії створивши комфортні умови для мешканців с. Гвардійське. Унікальність проекту полягає в перетворенні енергії сонячного випромінювання на електричну енергію. Опис основних складових проекту наведено на рис. 3.3

Реалізацію проекту планується здійснити в 3 етапи. Перший етап – підготовчий, спрямований на підготовку основних заходів, передбачених проектом, і включає:

- формування команди проекту;
  - розробка проектної та фінансової документації;
  - пошук інвесторів та виконавців;
  - укладання угод з безпосередніми виконавцями проекту.
  - додаткове обстеження мереж, уточнення, корегування та узгодження проектної документації.
- початок інформаційної компанії: публікації статей у мережі Інтернет на офіційному сайті громади

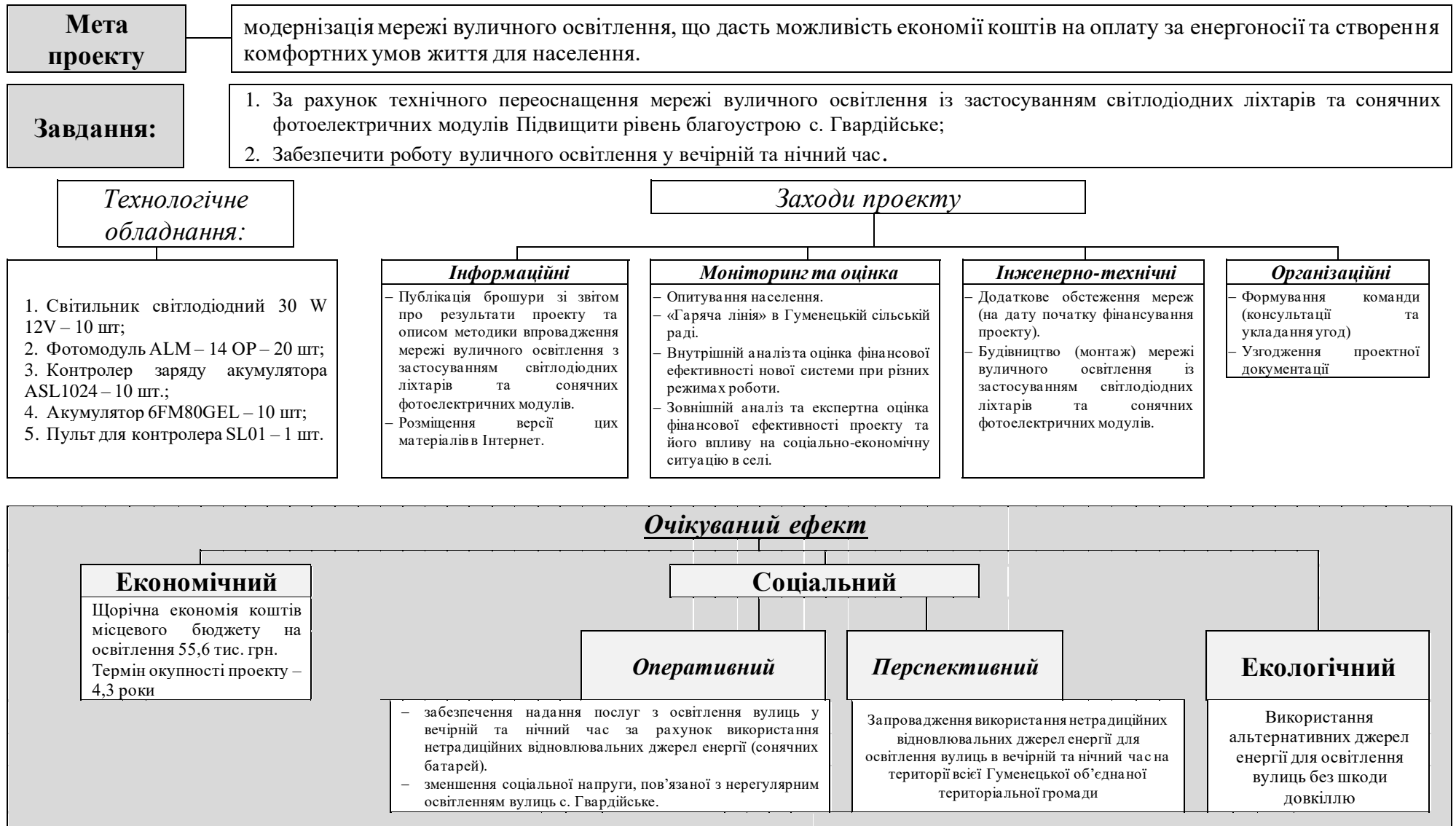

Рис. 3.2. Опис основних складових проекту модернізації вуличного освітлення в. с. Гвардійське

Примітка. Складено автором

- закупівля обладнання та матеріалів.

Другий етап – «основні заходи». В цей період проводиться будівництво мережі вуличного освітлення в с. Гвардійське із застосуванням світлодіодних ліхтарів та сонячних фотоелектричних модулів, яке здійснюється під контролем громадськості.

Зокрема, роботи з будівництва передбачають: земляні роботи, влаштування фундаментів, монтаж опор, світлодіодних ліхтарів, сонячних фотоелектричних модулів та акумуляторів для накопичення електричної енергії.

Третій етап – оцінка ефективності проекту та його впливу на соціально-економічну ситуацію. В цей період здійснюються такі заходи (процедури громадської оцінки, внутрішнього та зовнішнього моніторингу):

1. Проведення соціологічного дослідження щодо впливу та стану задоволення населення політикою сільської ради у сфері вуличного освітлення.

2. Експертна оцінка фізичних та фінансових показників, пов'язаних з реалізацією проекту. Проводиться з допомогою моніторингу громадської думки та консультацій з експертами. Отримані дані у порівнянні з контрольними (отриманими на початку проекту) дозволять зробити висновки щодо впливу на соціально-економічну ситуацію у громаді.

3. Громадські слухання за підсумками проекту. Ці заходи забезпечать причетність членів громади до реалізації проекту, а це дозволить зробити громадську оцінку проекту. Перед проведенням слухань на сайті сільської ради публікується оголошення та стислий звіт про результати впровадження проекту, а на самі слухання запрошуються депутати сільської ради та громадськість.

4. Виготовлення та розміщення звіту про результати проекту на сайті Гуменецької об'єднаної територіальної громади, що забезпечить вільний доступ фахівців та громадськості до отриманого в ході проекту досвіду.

Однією із важливих складових реалізації пропонованого нами інноваційного проекту є розрахунок його економічної ефективності. Бюджет проекту модернізації вуличного освітлення наведено в табл. 3.2.

Загальний бюджет проекту модернізації вуличного освітлення с. Гвардійське

Найменування заходу	Загальна вартість	Джерела фінансування (тис. грн.)	
		ДФРР бюджет	Місцевий бюджет
Будівельно-монтажні роботи	183,84	165,65	18,185
Кошти на інші роботи та витрати	3,007	-	3,007
Утримання служби замовника	5,488	-	5,488
Податок на додану вартість	46,71	46,71	-
Всього	239,04	212,36	26,68

Примітка. Розраховано автором

Модернізація мережі вуличного освітлення передбачає встановлення 10 світлодіодних ліхтарів шляхом заміни вже встановлених ламп розжарювання (потужність 250 Вт/год) на нові енергозберігаючі світлодіодні лампи марки ССУ-15, потужністю 30 Вт/год. Таким чином, економія електроенергії від заміни освітлювального обладнання за 1 годину складе: $250 - 30 = 220$ Вт/год., а за добу (в середньому робота 10 год./доба) $220 \times 10 = 2200$ Вт/год або 2,2 кВт/год. А економія електроенергії від заміни 1 одиниці освітлювального обладнання за рік складає: $2,2 \times 365 = 803$ кВт/год.

Економія електроенергії від заміни 10 одиниць освітлювального обладнання складе за рік становить $803 \times 10 = 8030$ кВт/год. В цілому за нашими підрахунками витрати на обслуговування існуючої мережі вуличного освітлення становлять 40000 грн. Всього економічний ефект від впровадження проекту складе:

$$E_f = 8030 \text{ кВт/год.} \times 1,9383 \text{ грн.} - 40000 \text{ грн.} = 55564,55 \text{ грн.}$$

Вартість реалізації проекту – 239,04 тис. грн. Звідси термін окупності проекту від оснащення світлодіодними ліхтарями які працюють на сонячних фотоелектричних елементах становить: $239,04 / 55,56 = 4,3$ роки

Після модернізації вуличного освітлення з використанням інноваційних технологій подальше утримання лінії освітлення буде здійснюватися за рахунок коштів місцевого бюджету. Оскільки реалізація проекту відповідає одному з

ключових пріоритетів регіонального розвитку Хмельницької області та України в цілому – підвищенню енергоефективності і досягнення енергонезалежності для втілення заходів з енергозбереження пропонуємо залучити кошти Державного фонду регіонального розвитку, сформованого у складі Державного бюджету України. Розподіл коштів між ДФРР та місцевим бюджетом у фінансуванні проекту наведено у табл. 3.4. Наведені дані свідчать, що громада планує залучити 88,84% коштів Державного фонду регіонального розвитку, а 11,16%. Оскільки запланована на 2020 р. дохідна частина бюджету Гвардійської об'єднаної територіальної громади становить 72750,9 тис. грн., то вартість фінансування проекту з місцевого бюджету складає лише 0,33% його доходів, що, на нашу думку, є цілком прийнятною сумою.

Таблиця 3.4

Очікувані джерела фінансування проекту
модернізації вуличного освітлення с. Гвардійське

Джерела фінансування	Сума (тис. грн.)	Частка в кошторисі, %
ДФРР	212,36	88,84
Бюджет громади	26,68	11,16
Всього	239,04	100,00

Примітка. Розраховано автором

Реалізація зазначеного проекту орієнтована на такі цільові групи:

– населення (територіальна громада) с. Гвардійське – отримає освітлення вулиць у вечірній та нічний час із застосуванням альтернативних відновлювальних джерел енергії.

– Гвардійська об'єднана територіальна громада зменшить витрати на електричну енергію, що дасть можливість перенаправити вивільнені кошти на інші потреби громади.

– органи місцевого самоврядування, юридичні особи та громадяни зможуть ознайомитись з досвідом впровадження цього проекту та опрацьованим алгоритмом впровадження проектів енерго- та ресурсозбереження.

Таким чином, сучасні процеси укрупнення територіальних громад, підвищення їх спроможності є лише початковим етапом, після чого на перший план виходять проблеми подальшого розвитку їх потенціалу, у тому числі за рахунок реалізації інноваційних проектів. Тобто сьогодні реформами місцевого самоврядування створюються як стимули, так і необхідні передумови й можливості застосування передових управлінських технологій для досягнення визначених стратегічних орієнтирів.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі здійснено теоретичне узагальнення і запропоновано вирішення актуального науково-практичного завдання, яке полягає у визначенні теоретичних та прикладних аспектів забезпечення сталого розвитку сільських територій. Результати проведеного дослідження, а також реалізовані мета і завдання дають підстави сформулювати такі висновки.

1. Доведено, що оскільки сільська територія – це складна виробнича, адміністративно-управлінська, економічна, екологічна та соціально-культурна система, елементами якої є сільські населені пункти та прилеглі до них території, виробничі потужності тощо. Систематизація наукових підходів щодо способів досягненні цілей сталого розвитку на національному рівні стала підґрунтям для формулювання визначення сталого розвитку сільських територій як неперервного процесу, за якого будь-яка економічна діяльність на сільських територіях (аграрна або неаграрна) буде спрямована на задоволення зростаючих потреб населення України за умови збереження ресурсної бази зазначених територій (або об'єднаних громад), коєволюційного розвитку сільської поселенської мережі, навколишнього природного середовища, технологій виробництва та інших факторів, що впливатимуть на формування повноцінного життєвого простору для сучасного і майбутніх поколінь.

2. Державне регулювання сталого розвитку сільських територій за кордоном має багато інструментів, що сприяють розвитку сільських територій і можуть бути корисними для української практики, а саме: стратегічне планування, підтримка підприємництва, регіональний маркетинг, диверсифікація сільської економіки, державно-приватне партнерство. Будь-яка управлінська дія щодо розвитку сільських територій у США та ЄС провадиться на виконання тієї чи іншої програми, тобто без програм нічого не відбувається. В Україні програми мають декларативний характер, виконання їх у даному сенсі не є можливим, діяльність із розвитку здійснюється поза планами та програмами. Оцінювання прогресу у процесі виконання робочого плану

програми, як і кінцевих результатів її виконання, у США та ЄС є обов'язковим і має чітку внутрішню процедуру та відповідні наслідки.

3. Аналіз соціально-економічного розвитку сільських територій Хмельницької області засвідчив, що спостерігається загальне зниження чисельності населення як по регіону в цілому, так і сільського, зокрема. Зниження чисельності сільського населення відбувається з двох причин: природне скорочення та міграція у міста. Основним видом діяльності в сільській місцевості є сільське господарство. Питома вага виробленої сільськогосподарськими підприємствами продукції становить більше 60%, з них десята частина продукції виробляється фермерськими господарствами. За рахунок власного виробництва повністю забезпечується внутрішня потреба населення області основними продуктами харчування. Найпотужнішою складовою галузі рослинництва області було і залишається зернове господарство, що в повній мірі забезпечує продовольчу безпеку регіону. У тваринництві переважає молочно-м'ясне скотарство та свинарство. Розвивається вівчарство, птахівництво та бджільництво. Найрентабельнішими галузями сільського господарства є вирощування соняшнику, зерна та плодів та ягід. У тваринництві прибутковим є виробництво молока і вирощування овець та кіз на м'ясо.

4. Встановлено, що стан навколишнього природного середовища в регіоні залишається задовільним. Стан атмосферного повітря області є стабільним і за останні роки значно не погіршився. Основним джерелом забруднення атмосфери населених пунктів в сільській місцевості є автотранспорт, кількість якого щороку збільшується, котельні окремих підприємств, підприємства, які у виробництві використовують полімери, а також спалювання сміття та опалого листя. Критичним є стан поводження з твердими побутовими відходами: відсутня пропаганда серед населення щодо необхідності сортування сміття, створюються стихійні сміттєзвалища, а вже існуючі давно вичерпали свою проектну ємність. Тому з метою забезпечення сталого розвитку сільських територій області необхідною є розробка заходів із стимулювання соціо-екологічної складової їх функціонування.

5. Запропоновано систему управління сталим розвитком сільських територій Хмельницької області, що передбачає реформування системи управління сталим розвитком сільських територій на основі: нормативно-правового забезпечення розвитку сільських територій (зокрема, йдеться про інституціоналізацію старост і префектів); стратегічного планування на основі посилення ролі територіальних громад сіл і селищ, що мають вільний доступ до фонду розвитку сільських територій; розвитку державно-приватного партнерства з реалізації проектів сталого розвитку сільських територій та залучення інвестицій; створення реєстру непродуктивних земель, на яких можна вирощувати енергетичні культури, зокрема, для промислового коноплярства, вирощування енергетичної верби тощо. Пропонована система управління передбачає також комплексну трансформацію економіки сільських територій за такими напрямками: інституціоналізація соціальної відповідальності агрохолдингів та інших великих підприємств, що функціонують на території сільської громади; формування передумов для інвестицій не лише в агроекономічну, а й у соціально-культурну, екологічну та інформаційно-комунікаційну сфери.

6. Визначено, що еко-інновацією у сфері розвитку територіальних громад є результат реалізації інноваційного проекту, який має на меті створення нового суспільно-значущого (соціально-, економічно- та екологічно корисного) продукту, що не має аналогів у світі, і такого, що можна запатентувати. У свою чергу, відносною еко-інновацією можна вважати як продукт, так і сам підхід (або процес) до його створення, які, незважаючи на наявність аналогів у світі, будуть сприйматися як нові саме для конкретної території, і які сприяють підвищенню рівня та якості життя конкретної територіальної громади. В якості еко-інновацій було запропоновано інтегрований підхід щодо запровадження системи енергозбереження у с. Гвардійське. Обґрунтовано, що модернізація мережі вуличного освітлення шляхом встановлення 10 світлодіодних ліхтарів дасть змогу зекономити 55564,55грн. на рік, а термін окупності інвестицій складе 4,3 роки

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балдинюк В. М. Методичні підходи до оцінки комплексного розвитку сільських територій. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2011. № 9. URL: <http://www.dy.nauka.com.ua>.
2. Баутин В. М. Устойчивое развитие сельских территорий: вопросы стратегии и тактики / В. М. Баутин, В. В. Козлов, А. В. Мерзлов и др. М. : ФГНУ «Росинформагротех», 2004. 312 с.
3. Бицюра Ю. В. Акціонерна власність як фактор сталого економічного зростання в Україні : дис. ... канд.. екон. наук: 08.00.01 / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. К., 2009. С. 218.
4. Біла С. О. Державне регулювання екологізації виробництва в Україні: реалії та перспективи. *Наукові праці Донецького національного технічного університету*. Серія: Економічна. 2008. Вип. 33–2. С. 19–25.
5. Бокс Д., Дженкинс Г. Анализ временных рядов. Прогноз и управление. М. : Мир. 1974. № 1. С. 196–224.
6. Брундланд Г. Наше общее будущее: доклад Международной комиссии по окружающей среде и развитию (МКОСР). М.: Прогресс, 1989. 376 с.
7. Гатаулин А. Исследование рядов динамики социально-экономических явлений. *Экономика сельского хозяйства России*. 2010. № 3. С. 53.
8. Геєць В. П. Моделі й методи соціально-економічного прогнозування : навч. посіб. для студ. ВНЗ / В. П. Геєць, Т. С. Клебанова, В. В. Іванов та ін. Х. : Вид-во ХДЕУ, 2003. 422 с.
9. Гончаренко І. В. Ретроспектива формування сільських територій регіонів України. *Регіональна економіка*. 2008. №3. С. 204–209.
10. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання. Вінниця : ВНТУ, 2010. 171 с.
11. Губені Ю. Розвиток сільських територій: деякі аспекти європейської теорії і практики. *Економіка України*. 2007. № 4. С. 62–70.

12. Дієсперов В. С. Сталий сільський розвиток: проблеми становлення : монографія. К. : ННЦ ІАЕ, 2011. 216 с.
13. Дрейпер Н. Прикладной регрессионный анализ / Н. Дрейпер, Г. Смит. М. : Финансы и статистика, 1986. С. 367–368.
14. Економічний енциклопедичний словник : у 2 т. / С. В. Мочерний, Я. С. Ларіна, О. А. Устенко, С. І. Юрій; за ред. С. В. Мочерного. Львів: Світ. Т. 1. 2005. 616 с.
15. Європейська регіональна політика: натхнення для країн, що не входять до ЄС? : Застосування принципів та обмін досвідом. / ред. Рафаель Гуле, Генеральний директорат Європейської комісії з питань регіональної політики. Європейський Союз, Люксембург. 2009. 16 с.
16. Залізко В. Д. Стратегія соціально-економічного розвитку сільських територій у контексті зміцнення економічної безпеки України : дис. ... д-ра. економ. наук : 08.00.03. Інститут аграрної економіки. Київ, 2015. 508 с.
17. Залізко В. Д. Екологізація як основа сталого розвитку сільських територій України: теоретичний аспект. *Природокористування і сталий розвиток: економіка, екологія, управління* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (10–11 квіт. 2014 р.) : тези доп. м. Ірпінь : НУДПС України, 2014. С. 346–348.
18. Залізко В. Д. Сільські території України: стратегічні пріоритети розвитку в контексті зміцнення економічної безпеки : монографія. Національний університет ДПС України. Ірпінь : НУДПСУ, 2014. 502 с.
19. Залізко В. Д., Мартиненков В. І. Методика оцінювання економічної безпеки сільських територій України. *Економіка України*. 2016. № 1. С. 19–34.
20. Залізко В. Д. Реформування податкової системи України: сучасні виклики та орієнтири : монографія / за заг. ред. П. В. Пашка, Л. Л. Тарангул. К. : ТОВ «Новий друк», 2015. 570 с.
21. Збарський В. К. Сталий розвиток сільських територій: проблеми і перспективи. *Економіка АПК*. 2010. № 11. С. 129–136.

22. Качинський А. Б. Індикатори національної безпеки: визначення та застосування їх граничних значень : монографія. К. : НІСД, 2013. 104 с.
23. Кондратьев Н. Д. Проблемы экономической динамики / Н. Д. Кондратьев ; ред. кол. Л. И. Абалкин (отв. ред.) и др. М. : Экономика, 1989. 526 с.
24. Корнійчук Л. Економічне зростання і сталий розвиток. *Економіка України*. 2008. № 4. С. 82–90.
25. Костюк Т. О., Луценко І. О., Мартиненков В. І. Оцінка впливу збільшення мінімальної заробітної плати на економічну безпеку сільського господарства та сільських територій України. *Ефективна економіка*. 2017. № 3. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua>.
26. Куценко В. І. Сталий розвиток: стратегія і тактика формування через призму соціогуманітарної сфери / В. І. Куценко; за наук. ред. С. О. Лизуна; НАН України, ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». К. : ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. 167 с.
27. Лисенко Л. До визначення поняття «сільська територія». Актуальні проблеми державного управління: збірник наукових праць Одеського регіонального інституту державного управління. Збірник 2 (38). Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2009. С. 12–15.
28. Лісовий А. В. Державне регулювання розвитку сільських територій : монографія. К. : Дія, 2007. 400 с. URL: <http://library.asta.edu.ua>.
29. Лісовий А. В. Сталий розвиток сільських територій як напрям забезпечення економічного зростання і якості життя селян. Теорія і практика управління соціально-економічним розвитком в країнах СНГ. 2007. С. 89–92.
30. Луценко І. О. Актуальні проблеми сталого розвитку сільських територій: теоретичний аспект. *Національні особливості та світові тенденції соціально-економічного розвитку країни* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпро, 18-19 лист. 2016 р. Дніпро, НО «Перспектива», 2016. Ч. 1. С. 50–53.

31. Луценко І. О. До питання визначення інноваційних напрямів розвитку сільських територій : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. інтернет-конф., (м. Ірпінь, 29-31 березня 2016 року). 2016 р., 2016. С. 299–307.
32. Луценко І. О. Еволюція наукових теорій управління сталим розвитком сільських територій України. *Можливості та перспективи забезпечення сталого розвитку економіки України* : матеріали доп. міжнар. наук.-практ. конф. (21-22 жовт. 2016 р.). Ужгород, 2016. С. 36–38.
33. Луценко І. О. Особливості прогнозування управлінських сценаріїв сталого розвитку сільських територій. *Економічне зростання та конкурентоспроможність національного господарства: стратегії, напрями та пріоритети* : зб. матеріалів Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Київ, 14-15 квітня 2017 р.). К.: ГО «Київський економічний науковий центр», 2017. 108 с.
34. Луценко І. О. Система управління сталим розвитком сільських територій: порівняння вітчизняного та європейського досвіду. *"EUREKA: Social and Humanities"*, Tallinn, 2016. № 6. С. 10–14.
35. Луценко І. О. Забезпечення прозорості формування місцевих бюджетів : зб. наук. пр. Чернігівського національного технологічного університету Чернігів : [б.в.]. Вип. 1 (006) : *Чернігівський науковий часопис*. Чернігів : ЧНТУ, 2015. № 1. С. 118–123.
36. Луценко І.О. Інноваційна модель аграрного устрою українського села. *Актуальні проблеми економіки*. 2017. №4(190). С. 113–124.
37. Малік М. Й. Сталий розвиток сільських територій: суть та оцінка. *Роль науки у підвищенні технологічного рівня і ефективності АПК України* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. 16–18 трав. 2012 р. / редкол.: д.с.-г.н., проф. Вергунов В.А. та ін. Тернопіль : Крок, 2012. С. 21–24.
38. Малік М. Й. До питання сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2008. № 5. С. 51–58.
39. Мельник С. І. Соціально-економічні проблеми відтворення та ефективного використання ресурсного потенціалу села. К. : ННЦ ІАЕ, 2004. С. 342.

40. Національна парадигма сталого розвитку України / за заг. ред. академіка НАН України, д.т.н., проф., засл. діяча науки і техніки України Б. Є. Патона. К. : Державна установа "Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України", 2012. 72 с.
41. Осовська Г.В., Осовський О.А. Основи менеджменту: Підручник. К.: "Кондор", 2008. 664 с.
42. Павлов О. І. Сільські території України: історична трансформація парадигми управління : монографія. Одеса : Астропринт, 2006. 360 с.
43. Пехота М. А. Теорія часових рядів у прогнозуванні виробництва і цін реалізації сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2011. № 2. С. 136–143.
44. Пищик Ю. Д. Сутність поняття «сільські території» та його визначення. *Наукові праці Полтавської державної аграрної академії*. Серія: економічні науки, 2012. Вип. 5. Том 1. С. 237–241.
45. Подік І. І. Аналіз впливу оподаткування на економічну безпеку держави. *Економіка та держава*. 2013. № 2. С. 70–74.
46. Подік І. І. Роль податків у забезпеченні економічної безпеки України: історичний аспект / І. І. Подік, Ю. В. Гончаров. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 12. С. 30–44.
47. Польша відмовляється від стратегії розвитку великих міст. *Укрінформ*. 2013. URL: <http://www.ukrinform.ua>.
48. Попова Ю. М. Формування механізму забезпечення сталого розвитку міста : автореферат дис. ... канд. ек. наук : 08.00.05. Полтава: Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка, 2011. 20с.
49. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова КМУ від 08.04.2015р. № 214. *Офіц. вісник України*. 2015. № 33. Ст. 963.
50. Развитие сельских территорий в Германии : информационные материалы. *Германо-российский аграрно-политический диалог*. М., 2010. 160 с.

51. Розвиток сільських територій: науково-методологічні та практичні засади. *Офіційний сайт Всеукраїнської асоціації сільських та селищних рад*. URL: <http://vassr.org/node/1500>.
52. Саблук П. Т. Екологізація агропромислового виробництва – визначальна складова сучасної аграрної політики. / П. Т. Саблук, О. В. Ходаківська. *Перспективи екологізації аграрного виробництва в Україні*: зб. наук. праць за заг. ред. Ю. О. Лупенка, О. В. Ходаківської. К. : ННЦ ІАЕ, 2012. 182 с.
53. Сталий розвиток : світоглядна ідеологія майбутнього / М. А. Хвесик, І. К. Бистряков, Л. В. Левковська, В. В. Пилипів ; за ред. М. А. Хвесика; НАН України, ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України». К. : ДУ «Ін-т економіки природокористування та сталого розвитку НАН України», 2012. 464 с.
54. Сталий розвиток та екологічна безпека суспільства в економічних трансформаціях / Н. М. Андреева та ін. ; за наук. ред. Є. В. Хлобистова; Рада з вивчення продукт. сил НАН України, Ін-т ринку та екон.-екол. досліджень НАН України, Сум. держ. ун-т та ін. Сімферополь : Фенікс, 2010. 581 с.
55. Сталий розвиток територіальної громади: управлінський аспект / Ю. О. Куц, В. В. Мамонова, О. К. Чаплигін та ін. ; за заг. ред. Ю. О. Куца, В. В. Мамонової; Нац. акад. держ. правління при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. управління. Х. : Магістр, 2008. 235 с.
56. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості : нац. доп. / С. Ю. Аксьонова та ін. ; В. М. Геєць та ін. ; НАН України, Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи та ін.. Умань : Сочінський, 2012. XVIII, 382 с.
57. Сталий людський розвиток: забезпечення справедливості: Національна доповідь / кер. авт. колективу Е. М. Лібанова. Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2012. 412 с.

58. Стратегічні напрями сталого розвитку на період до 2020 року / Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, О. Г. Булавка та ін. ; за ред. Ю. О. Лупенка та О. Г. Булавки. К. : ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. 74 с.
59. Стратегія регіонального розвитку Хмельницької області на 2021-2027 роки. URL: <https://www.adm-km.gov.ua/wp-content/uploads/2019/12/D0%9F%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97%D0%A5%D0%BC%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D1%86%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D1%97D0%BE%D0%B1%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%96-2027-1.pdf>.
60. Українська модель аграрного розвитку та її соціоекономічна переорієнтація / О. М. Бородіна, В. М. Геєць, А. О. Гуторов та ін. : наук. доп. ; за ред. В.М. Гейця, О.М. Бородіної, І.В. Прокопи. К. : Ін-т екон. та прогнозув. НАН України, 2012. – 56 с.
61. Уркевич В. Ю. Про категорію «сталий розвиток сільських територій». *Сучасне земельне, аграрне, екологічне та природоресурсне право: актуальні проблеми теорії та практики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., (21–22 трав. 2010 р.). Біла Церква : БНАУ, 2010. С. 24–26.
62. Філяк М. С. Система показників у механізмі регулювання сталого розвитку території : дис. ... докт. екон. наук: 08.00.03. Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С. З. Гжицького. Львів., 2016. 238 с.
63. Якуба К. І. Життєвий і трудовий потенціал сільського населення України. URL: <http://www.iae.kiev.ua>.
64. Adamowicz M. (2000): Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich. Roczn. Nauk. SERiA 2. P. 69–81.
65. Baum R. (2000): Przesłanki zrównoważonego rozwoju gospodarstw rolnych. Roczn. Nauk. SERiA 2, 5: 42-47.
66. Bourguignon F. Decomposable income inequality measures. *Econometrica*. 1979. Vol. 47. № 4. P. 901–920.

67. Hahnel R. Green Economics: Confronting the Ecological Crisis. New York: ME Sharpe Inc., 2010. 280 p.
68. Krishans Z. Development Mathematical Basics of LTS Sustainable Development Dynamic Management / A. Mitule, Y. Merkuryev et al. Dynamic Management of Sustainable Springer-Verlag London Limited 2011.
69. Lozynska I. Organizational mechanism of the model establishment for meat and dairy production system in agricultural enterprises. *Young Scientist USA*. 2015. №2. P.12–15.
70. Lucas R. Supply-side economics: an analytical review. *Oxford Economic Papers*. 1990. Vol. 42. P. 293–316.
71. Sen A. Development as Freedom. Oxford : Oxford University Press, 1999. 366 p.
72. Shorrocks A. F. The Class of Additively Decomposable Inequality Measures. *Econometrica*. 1980. Vol. 48. № 3. P. 613–625.
73. Spindler E. A. Geschichte der Nachhaltigkeit Vom Werden und Wirken eines beliebten Begriffes. *IHK*. URL: <http://www.nachhaltigkeit.info>.
74. Strategia zrównoważonego rozwoju wsi, rolnictwa i rybactwa na lata 2012-2020. *Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi*. URL: <http://www.minrol.gov.pl/Informacje-branzowe/Strategia-zrownowazonego-rozwoju-wsi-rolnictwa-i-rybactwa-na-lata-2012-2020>.
75. Takayama E. Poverty, Income Inequality and Their Measures: Professor Sen's Axiomatic Approach Reconsidered. *Econometrica*. 1979. Vol. 47. № 3. P. 747–759.
76. Zalizko V. D. Risk in the food economy – theory and practice. Methodology for integral estimation of Ukrainian agriculture efficiency : monograph has been prepared under the Multi-Annual Programme 2015-2019 “The Polish and the EU agricultures 2020. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Warszawa, 2017. P. 183–195.
77. Żmija D. Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. *Zrównoważony rozwój*. –

URL: http://www.ue.katowice.pl/fileadmin/_migrated/content_uploads/14_D.Zmija__Zrownowazony_rozwoj_rolnictwa....pdf . – P. 149–158.

Виконав: студент
магістратури за
спеціальністю 281 Публічне
управління та
адміністрування заочної
форми навчання

_____ Владислав ГОРІН

Науковий керівник:

Доктор наук з державного
управління, доцент

_____ Інна ШЕВЧУК

**Робота допущена до
захисту:**

завідувач кафедри
публічного управління та
адміністрування,
д.держ.упр., доцент

_____ Едуард ЩЕПАНСЬКИЙ